

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
EESTI KEELE OSAKOND

Liina Pärismaa

CHRISTOPH BLUMELE OMISTATAVA PROOVIJUTLUSE AUTORSUSEST
KEELEKASUTUSE PÕHJAL
Bakalaureusetöö

Juhendaja dotsent Külli Habicht

Tartu 2013

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. 16.–17. sajandi eesti kirjakeel	6
1.1 Eesti kirjakeele algusaja üldisloomustus	6
1.2 Heinrich Stahli elu, looming ja iseloomulikud keelejooned	8
1.3 Christoph Blume elu, looming ja iseloomulikud keelejooned	12
1.4 Christoph Blume keelekasutuse erinevus Heinrich Stahlist	17
2. Uurimismeetodi iseloomustus	19
2.1 Kasutuspõhine metoodika	19
2.2 Töö käik	20
3. Proovijutluse keelejoonte analüüs	24
3.1 Proovijutluse üldisloomustus	24
3.2 Leksikaalsed jooned	26
3.2.1 Laenverb <i>verteenib</i>	26
3.2.2 Laenverb <i>vorteenime</i>	27
3.2.3 Adjektiiv-substantiiv <i>kõva</i>	27
3.2.4 Omadussõnatuletis <i>mullane</i>	28
3.2.5 Omadussõnatuletis <i>viljakas</i>	28
3.2.6 Omadussõnatuletis <i>kuulus</i>	29
3.2.7 Adverbituletis <i>jumalikult</i>	29
3.2.8 Kollokatsioon <i>kindel kallis sõna</i>	29
3.2.9 Liitsõna <i>ristikool</i>	30
3.2.10 Liitsõna <i>käsutegu</i>	30
3.3 Morfoloogilised jooned	32
3.3.1 <i>da</i> -infitiiv <i>seada</i>	32
3.3.2 Käsiva kõneviisi ainsuse teise pöörde vorm <i>kõnni</i>	32
3.3.3 Lihtmineviku ainsuse kolmanda pöörde vorm <i>hoidis</i>	33
3.3.4 Lihtmineviku ainsuse kolmanda pöörde vorm <i>peksis</i>	33
3.3.5 Keskvärdevorm <i>vägevamaks</i>	33
3.3.6 Ülivõrdevorm <i>kõige paremas</i>	34
3.3.7 Ülivõrdevorm <i>kõige kõrgem</i>	35
3.3.8 Verbivorm <i>saanud</i>	35

3.3.9 Järgarvsõna <i>üheksandal</i>	36
3.3.10 Järgarvsõna <i>üheteistkümnendal</i>	36
3.4 Morfosüntaktilised jooned	38
3.4.1 Eitava küsisõna <i>eps</i> ja adverbi <i>mitte</i> koosinemine.....	38
3.4.2 Ühendverb <i>pärale minema</i>	38
3.4.3 Ühendverb <i>ette vedama</i>	39
3.4.4 Ühendverb <i>taga himustama</i>	39
3.4.5 Ühendverb <i>hukka panema</i>	39
3.4.6 Kaassõnaline reksioonimall <i>nurisema kellegi vastu</i>	40
3.4.7 Kaassõnaline reksioonimall <i>hoidma millegi/mis ees</i>	41
3.4.8 Kaassõnafraas <i>läbi kõrbe</i>	41
3.4.9 Kaassõnafraas <i>higi sisse</i>	42
3.4.10 Fraas <i>hea meele pärast</i>	42
3.5 Proovijutluse autori käekirja võrdlus Blume käekirjaga	44
Kokkuvõte	47
Kirjandus	50
Of the linguistic performance of the provisional sermon, that is being ascribed to Christoph Blume	53
Lisa 1. Proovijutluse „In noie Jesu, Amen! Dnica Septuagesimae Eglm Matth: 20. v. 1. käsikiri.....	55
Lisa 2. Christoph Blume kiri 1662. aasta novembrist.....	64
Lisa 3. Christoph Blume kiri 1663. aasta veebruarist	66
Lisa 4. Christoph Blume kiri 1663. aasta novembrist.....	68

Sissejuhatus

Minu töö eesmärk on analüüsida proovijutluse tekstist valitud eripäraste leksikaalsete, morfoloogiliste ja morfosüntaktiliste joonte alusel Ch. Blumele omistatava proovijutluse keelekasutust ning jälgida, kuivõrd see vastab 17. sajandi traditsioonile ning missuguse teadaoleva autori keelekasutusega on see kõige sarnasem. Joonte valikul lähtusin nende kirjakujust, vormist, esinemissagedusest ja tähendusest. Minu bakalaureusetöö üldisem eesmärk on vastata küsimusele, kas siin vaadeldava proovijutluse autoriks võib pidada Christoph Blumet.

Christoph Blume teened eesti kirjakeele ajaloos on jäänud teiste 17. sajandi kirjameeste kõrval mõnevõrra tagaplaanile. Tema osast eesti kirjakeele kujundamisel on räägitud vähem kui näiteks Heinrich Stahlist, kelle keeletarvitus saavutas 17. sajandil üldise normi staatuse. Oma osa on selles kõrvalejäämises olnud Blume teostel, mis arvati olevat kadunud ja leiti alles 20. sajandil. Stahliga võrreldes oli Blume uuendusmeelsem ja lähtus häälduspärasemast kirjaviisist, muutes isegi saksa keeles vastavaid võõrtähti.

Blumele omistatakse ka 1651. aasta proovijutluse „In noie Jesu, Amen! Dnica Septuagesimae Eglm Matth: 20. v. 1.“ autorsus, kuigi uurijad ei ole selles suhtes üksmeelel. Vello Helk ning Andrus Saareste peavad selle proovijutluse autoriks Blumet. Samas arvab Anne Lill, et sealsed keelejooned erinevad selgelt Blume hilisemate tekstide omadest.

Blume autorsust proovijutluse puhul ei ole seni kindlalt tõendatud, mistõttu otsustasingi valida just selle teksti keelejoonte uurimise ja Blume autorsuse küsimuses selgituste otsimise oma bakalaureusetöö teemaks.

Töö koosneb kolmest osast. Esmalt iseloomustan üldiselt eesti kirjakeele algusaega ning 17. sajandi kirjakeelt. Samuti pööran tähelepanu Heinrich Stahli ja Christoph Blume elukäigule, loomingule ja nende teoste iseloomulikele keelejoontele ning toon ära nendevahelised erinevused. Peamiste allikatena olen siin kasutanud A. Kase raamatut „Eesti kirjakeele ajaloost“ ning A. Lille 1988. aasta artiklit „Christoph Blume ja XVII

sajandi eesti kirjakeel“. Eesti vana kirjakeele iseloomustamisel olen lähtunud ka „Eesti kirjanduse ajaloo“ esimesest köitest ja Heli Laanekase väitekirjast „Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. sajandil“. Heinrich Stahli ja Christoph Blume eluloo, loomingu ja keelejoonte kirjeldamisel olen kasutanud lisaks eespool nimetatule Liivi Aarma raamatut „Põhja-Eesti vaimulike lühielulood 1525–1885, Külli Habichti väitekirja „Eesti vanema kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripärast selle taustal“, Vello Helgi 1978. aasta artiklit „Lisaandmeid Christoph Blume (1625–1669) tõlgete kohta“ ajakirjast Tulimuld ning Külli Pargi 2012. aastal kaitsnud bakalaureusetööd „Christoph Blume nimisõna- ja omadussõnatuletised“.

Minu uurimismeetod on empiiriline. Lähtun kasutuspõhisest uurimismetoodikast. Töö teises osas tutvustangi uurimismeetodit ning kirjeldan, kuidas jõudsin uurimise algfaasist lõpp-punkti. Siin olen allikana kasutanud Michael Barlow’ ja Suzanne Kemmeri toimetatud teost „Usage-based models of language“.

Bakalaureusetöö kolmandas osas iseloomustan esmalt proovijutlust üldiselt, et välja tuua selle keelelised sarnasused 17. sajandi ja sellele eelnenud aja tekstide ning Stahliga, samuti erinevused Blume trükitud teostest ja sarnasused nendega. Põhiliselt pööran selles alapeatükis tähelepanu ortograafilistele joontele. Kolmanda osa teises alapeatükis analüüsin valitud kümmet leksikaalset, morfoloogilist ja morfosüntaktilist joont. Toon iga vaadeldud autori juures ära ka näitelaused Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpusest (<http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/korpused.htm>). Näitelaused lisasin sellisel kujul, nagu nad korpuses esinevad, kaasa arvatud nt tühikud kirjavahemärkide ees.

Iga keelejooni analüüsiva osa lõppu olen paigutanud kokkuvõtva tabeli, kus näitan vastava sõna või vormi esinemist või puudumist teistel autoritel ja Blumel enesel. Samuti on iga joonteosa lõpus tulemuste lühikokkuvõtte. Võrdlen töö kolmandas osas lühidalt ka proovijutluse käsikirjas esinevat käekirja kolme Blume kirja omaga ning vastan küsimusele, kas proovijutluse autoriks saab pidada Blumet. Kolme Blume kirja ning proovijutluse käsikirja koopiat olen saanud Eesti Ajalooarhiivist.

1. 16.–17. sajandi eesti kirjakeel

1.1 Eesti kirjakeele algusaja üldiseloostus

Eesti kirjakeele algus ulatub veidi üle neljasaja aasta tagusesse aega. Kuigi üksikute sõnade ja kohanime kirjapanekuid on säilinud ka varasemast ajast, ei ole need andnud alust põhjalikumaks ülevaateks eesti keele grammatilise struktuuri ega keelekasutuse kohta. (Kask 1970: 5) Esimene teadaolev Balti ajaraamat, kus mainitakse eestlasi, on Läti Henriku kroonika. Tema kroonika käsitleb liivlaste, lätlaste ja eestlaste vägivaldset ristiusustamist alatest 12. sajandi lõpust. (EKA I 1965: 92) 13. sajandist pärineb Taani hindamisraamat, kus on ära toodud umbes viissada Harju- ja Virumaa kohanime ning mõned isiku- ja perenimed (EKA I 1965: 108).

Eesti kirjakeele algusajaks loetakse 16. sajandit – sellest ajast on säilinud esimesed pikemad seotud tekstid ja ka esimene osaliselt säilinud eestikeelne raamat (Kask 1970, Laanekask 2004). Näitena võib tuua Kullamaa käsikirja, mis sisaldab meieisapalve, *Ave Maria* ja *Credo* tõlkeid. See tekst on ühtlasi ainus pikem eestikeelne näide, mis on reformatsioonieelsest ajast säilinud. (EKA I 1965: 110; Ross 2000: 783) 16. sajandil olid eesti kirjakeele peamiseks mõjutajateks trükikunsti levimine, usupuhanus, samuti katoliku kiriku rahvakeelse misjonitöö intensiivistumine (Laanekask 2004: 15). 16. sajandil tekkis ka kaks eri piirkondade rahvakeelel põhinevat kirjakeelt – tallinna ning tartu keel. Esimesena sai normikeeleks tallinna keel, mis tugines Põhja-Eesti keskmurdele. Tartu keele puhul oli domineeriv Tartu linna keel, mis põhines Tartu murdel. (Kask 1970: 7; Raag 2008: 28) Selgemalt kujunesid need kaks kirjakeelt välja 17. sajandil (Laanekask 2004: 20). R. Raagi arvates oli kahe kirjakeele tekkimise põhjuseks maa poliitilis-halduslik ja usuline killustatus. Kui Tallinn oli iseseisev hansalinn, siis Tartu allus juriidiliselt piiskopile. Pärast orduriigi lagunemist killustatus jätkus. Tallinn läks Eestimaaga Rootsi-Soome ja Tartu koos muu Liivimaaga katoliikliku Poola-Leedu valitsemise alla (välja arvatud Saaremaa). (Raag 2008: 31–32) U. Liivaku mainib, et põhja- ja lõunaestlaste vaheline suhtlus oli raskendatud eelkõige keelelistel põhjustel,

kubermangudevaheline piir oli teisejärguline (Liivaku 1995: 27).

Arenev eesti kirjakeel oli tõlkeline ning hõlmas peamiselt vaimulikke tekste (Lill 1988: 7). Põhiliselt kujundasid seda sakslased (Kask 1970: 8). Saksamaaga oli tihe kultuuriline side ning saksa aadlil ja vaimulikel oli siinses piirkonnas suur mõjuvõim (Laanekask 2004: 19). Seda rõhutab ka T. Hennoste, tuues kolmandat sotsioperioodi (16.–17. sajandist kuni 18. sajandi alguseni) iseloomustava olulise sotsiolingvistikulise muutusena välja saksaestikeelse vaimuliku registri tekkimise (Hennoste 1997: 51). Seega arenes eesti kirjakeel võõrastes raamides. Kiriklike ametikohustuste täitjad, kes pidid eesti keelt kasutama, lähtusid oma emakeele ortograafiast (nt saksa või rootsi omast) ja mitte siinse rahvakeele hääldusest. (Kask 1970: 9) Samas suurenes eesti tekstikorpus 17. sajandil märgatavalt – ilmusid autoriteetsed religioossed tekstid ja esimesed grammatikad (Laanekask 2004: 19–20). Kristiina Ross asetab selle aja baltisaksa vaimulike tegevuse eesti kirjakeele arendamisel suures osas teadliku keelekorralduse raamidesse (Ross 2002: 227).

Tänapäevani on säilinud Tallinna Pühavaimu koguduse abipastori Georg Mülleri jutluste käsikiri, mis sisaldab 39 jutlust. Teistest selle aja tekstidest erinevad tema jutlused just tänu oma algupärasusele. Lisaks koguduse õpetamisele ja manitsemisele annab G. Müller seal pildi tolle aja elust, mistõttu on tema jutlustel ka kirjanduslik ning ajalooline väärtus. 17. sajandi silmapaistvamaks autoriks peetakse aga Heinrich Stahli, kelle olulisimaks tööks on kiriklik käsiraamat "Hand- und Hauszbuch" (1632–1638). Tema keelekasutus saavutas üldise normi staatuse. (Kask 1970: 34, 38, 55) Võrreldes Mülleriga, kes kasutas nii eesti- kui ka saksa keeleid konstruktsioone, jäi Stahl truuks saksa keelele tarinditele. K. Ross leiab, et kuna Stahli eesmärgiks oli kirjakeelt normida, siis oli see ootuspärane. (Ross 1999: 12) 17. sajandi keskpaiga üheks uuendusmeelsemaks autoriks on aga peetud Ch. Blumet, kes nii teoreetiliselt põhjendas kui ka realselt rakendas kirjaõpetuse lihtsustamist (Lill 1988: 9).

Kuigi tolleaegne eesti keel sisaldas palju sõnu talupojaelu ja looduse kohta, oli raske leida neid uute nähtuste ja esemete tähistamiseks (Kask 1970: 9). Tõsiselt raskusi tekkis just spetsiifiliste, võõraid või kaugeid reaale puudutavate mõistete puhul. Nõutu võis olla nii eestlane kui ka võõramaalane. (Lill 1988: 8) Sobiva sõnavara puudumise tingimustes võeti tavaliselt kasutusele saksa sõnad (Kask 1970: 9).

Saksa keele peamiseks mõjutajaks oli ladina keel. Saksa keele vahendusel kandusid ladina keele vormilised ja lausekonstruktsioonilised eeskujud ka siinsesse kirjakeelde. Lisaks esinesid mõned ladina keele otsetõlked. Eesti kirjakeele muutumisel oli määravaks võõrmõjude iseloom. 17. sajandi keskpaigaks oli eesti keele leksika ja morfoloogia juba stabiilsem kui 16. sajandil. A. Lille arvates näitavad seda sagedased kokkulangemised Stahlil ja Blume tekstides ning *Formula Baptizandi*'s. (Lill 1988: 15, 17)

A. Kase arvates toimusid keele kõige märgatavamad muutused 17. sajandi algusest kuni 1670. aastateni. Häälikumuutustest toob ta välja tugevate klusiilide nõrgenemise sõna keskel ja lõpus (nt *tegekema* Stahlil, aga *teggo* Forseliusel), *v* kadumise labiaalvokaali kõrvalt (nt *auwo* Stahlil, *au* Forseliusel), diftongi järelkomponendi *i* madaldumise *e*-ks (nt *poick* Stahlil, aga *poeg* Forseliusel). Morfoloogilistest muutustest nimetab A. Kask kaasaütleva käände kujunemist (nt *uscko kahs* Stahlil, Forseliusel *werrega*), *m*-tunnuselise keskvärde kujunemist (nt *wanambat* Mülleril, Forseliusel *wannambad* ehk *wannamad*), käskiva kõneviisi mitmuse teise ja kolmanda pöörde vormide lühenemist (nt *kitkoket* Stahlil, aga Forseliusel *önnistago*). Astmevaheldus muutus 17. sajandi lõpuks tänapäevale lähedasemaks. Ka kasutati sel ajal *iüttelda* ja *iütlusse* (mõlemad näited Müllerilt) asemel juba *ütlen* ning *jutlus*. Samuti muutus sel ajal kirjakeeles üldiseks partitiivi kasutamine. Järkjärguliselt kaotas oma pöördevormid veel sajandi alguses vähesel määral pöördunud eitusvorm. Possessiivsufiks kadusid näiteks sõnades *jälle* ning *ikka*. (Kask 1970: 55–57)

1.2 Heinrich Stahlil elu, looming ja iseloomulikud keelejooned

Heinrich Stahl sündis umbes 1600. aastal Tallinnas suure gildi oldermanni pojana (EKA I 1965: 127). Arvatakse, et ta alustas oma haridusteed Tallinna toomkoolis ja linnakoolis. Stahl õppis kõigepealt Rostocki ülikooli filosoofiateaduskonnas ning hiljem usuteadust Wittenbergi ülikoolis, kust ta sai magistrikraadi. Mõnda aega õppis Stahl ka Greifswaldi ülikoolis, kuid seal kestsid tema õpingud lühikest aega. Stahl kutsuti tagasi Tallinna, sest stipendiumi andjal oli tollal ka töölesuunamise õigus. (Aarma 2007: 256; Rätsep 1987: 710) Eestisse naastes töötas ta esialgu Peetri ja Järva-Madise, hiljem Kadrina kirikuõpetajana (EKA I 1965: 127). 1638. aastal sai temast Tallinna toompraost ning 1641. aastal Ingerimaa ja Alutaguse piiskop. Ta töötas sellel ametikohal kuusteist

aastat. Kuna ta levitas Ingerimaal luteri usku, tekkisid tal õigeusu kirikuga mitmed konfliktid. Stahl suri 1657. aastal Narvas. (Kasik 2011: 26; Rätsep 1987: 710)

Heinrich Stahl oli oma kaasaegsetele autoriteediks (Lill 1988: 90). Selle aja kirjamehed lähtusid oma grammatikate kirjapanemisel tema sõnastiku leksikast ning keeelistest seisukohtadest (Habicht 2001a: 18). Isegi H. Göseken nimetas Stahli oma grammatika sissejuhatuses *praeceptor*'iks ning eelkäijaks. Samas leidis Anne Lill Stahli ja Blume tekste võrreldes, et nende kahe keelekasutus oli sarnane vaid üldistes põhimõtetes. Üksikküsimustes ilmsid Stahli ja Blumel suured erinevused. (Lill 1988: 90, 102)

Oma esimese eestikeelse raamatu „Kurtze und einfältige Fragen, die Grundstücke des Christenthums betreffend“ avaldas Stahl 1630. aastal, kuid see ei ole säilinud (EKA I 1965: 127). Tema olulisim teos on aga neljaosaline kiriklik käsi- ja koduraamat „Hand- und Hauszbuch“, mis sisaldab umbes tuhandet lehekülge saksa-eestikeelset teksti. Suuremahuline on ka Stahli jutluseraamat „Leyen Spiegel“, mis ilmus kahes osas ja koosneb ligikaudu kaheksasajast leheküljest. (Kask 1970: 38)

H. Stahli teoste keel on tõlkeline ning sisaldab suurel hulgal saksapärasusi. Oma väitekirjas toob K. Habicht välja, et neid esineb nii sõnavaras (nt saksa laensõnad, tõlkelaenulised liitsõnad), morfosüntaktilistes konstruktsioonides kui ka lauseehituses (nt tõlkelaenulised ühend- ja väljendverbid, pikemad fraseoloogilised üksused, saksapärase artiklikasutus ja reksioonimallid). (Habicht 2001a: 23, 30–33) Ka A. Kask leiab, et näiteks oma eesti keele õpikus "Anführung zu der Esthnischen Sprach" läheneb Stahl siinsele rahvakeelele sakslase seisukohalt. Ta esitab ka ajastuomase kriitilise mõtte, et mida vähem sobis Stahli grammatikas öeldu eesti keele struktuuriga, seda meeldivam oli see võõramaalastest pastorigele, kuna nad leidsid tuttava keeleõpetuse, kuhu pidi eesti keele sõnu vaid asetama ja juba osatigi „õiget“ rahvakeelt. (Kask 1970: 39, 47) H. Rätsep märgib, et võrreldes teiste selle aja grammatikatega on "Anführung zu der Esthnischen Sprach" mahult väike ega anna piisavalt informatsiooni (Rätsep 1987: 714).

Erinevalt teistest tolle aja käsiraamatutest kirjutas Stahl oma teose "Anführung zu der Esthnischen Sprach" saksa keeles (Kasik 2011: 27). H. Rätsepa arvates lähtus ta ilmselt oma keeleõpetuse tulevase kasutajaskonnast, kelle ladina keele oskus oli kaheldav (Rätsep 1987: 712). Selles teoses püüab Stahl põhjendada oma keeletarvitust ja

kirjutusviisi. Stahl võttis selle koostamisel aluseks toleaege ladinapärase saksa grammatika. Ta püüdis seal kinnistada eesti keele ühisjooni saksa keelega ning jättis erinevad jooned ilmselt teadlikult kõrvale. Selle raamatu ortograafiat iseloomustades toob A. Kask välja võõrtähed *c, f, x, z*. Samuti esineb Stahlil vokaalipikendusmärk *h*. Tähestikust puuduvad tal täishäälikud *ä* ning *õ*. Käänamises on Stahl seisukohal, et sõna tüvi käänamisel ei muutu ning on vaja lisada vaid käändelõpud. Ta leiab ka, et eesti keele arvud ja käänded ühtivad saksa keele omadega. (Kask 1970: 38–41; Rätsep 1987: 714) Eesti keele käänetena toob ta välja nominatiivi, genitiivi, daativi, akusatiivi, vokatiivi ja ablatiivi. Neist viimase käände puhul esitab Stahl lõpud *-st* ja *-lt*. Vokatiiv pärineb Stahlil ladina grammatikast ning ülejäänud käänded saksa keelest. (Kask 2011: 28; Rätsep 1987: 714)

Verbide pööramises on Stahl samuti võtnud eeskujuks saksa keele, mistõttu on eesti keeles koos futuurumiga viis aega. A. Kask toob välja, et Stahli eesti keele õpikus esineb ka näiteks optatiiv ning veidrad konjunktiivivormid (nt. *Kus minna sahn armastut sahma*). Tuletus- ning lauseõpetust ei ole Stahl oma keeleõpetusse võtnud. Samas mainib A. Kask, et hoolimata võõrapärasustest, on Stahli "Anführung zu der Esthnischen Sprach" eesti keele seisukohalt siiski väärtuslik. Selles esinevad varasemad vormid, näiteks *mb-*lõpuline keskvoorre ja tugev klusiil verbide ning käskiva kõneviisi mitmuse vormide lõpus. (Kask 1970: 40–41)

A. Kase järgi leiduvad Stahli grammatika keelelised erinevused ka tema teistes teostes. Lisaks *h* kasutamisele vokaalipikendusemargina kirjutab Stahl lühikese konsonandi esimese silbi lühikese vokaali järel kahekordselt. *h* ning *i-j* puhul esineb erandeid, näiteks *iho, pajatap*. *ä*-tähte märgib Stahl *e*-ga, *õ* puhul kasutab aga *ö*-d või *o*-d. Nagu eelnevalt mainitud, kasutab Stahl ka kõiki võõrtähti (*c, f, x, z*). Häälikuliselt langeb tema keelekasutus suures osas kokku Mülleri omaga. Näiteks *i*-diftoongid (nt *laiwa*), täht *v* labiaalvokaali kõrval (nt *auwux*), tugevad klusiilid sõna lõpus ja mõnel juhul ka keskel (nt *aigk, Tegko*), pikk vokaal sõnades *hää* ja *pää* (nt *heh, Peh*). Astmevaheldus esineb tal osaliselt. A. Kask mainib, et Stahlil on astmevahelduslikud kõikumised samades kohtades, kus teistel autoritel. Näiteks sõnades *peap-piddap, kehjet-kehdt-keddet, siddes-sees, eddes-ehs*. (Kask 1970 41–42)

Stahli keelekasutuses on rohkem morfoloogilisi vorme kui tema grammatikas.

Käänetest esinevad osastav, eriti pronoomenitega seoses, (nt *sedda*), sisseütlev (nt *Taiwa*), seesütlev (nt *körbes*), alaleütlev (nt *Kohlille*), saav (nt *Denistussex*), ilmaütlev (nt *usckmatta*) ja rajav (nt *otzani*). Omastava lõpp *-n* on alles vaid mõnes liitsõnas, näiteks *Söhmenaick, semperrast*. Kaasaütlevas käändes kasutab Stahl kaassõna *kahs* (nt *wainlase kahs*). Kuigi mitmuse omastava käände puhul on tal tavaliselt kasutusel *de*-tunnus, siis teistes mitmuse vormides esineb ka *i*-mitmust või on kasutatud vastavat ainsuse vormi (nt *hohnede, neist puist, neile tõhtegkijalle*). Peamiselt kasutab Stahl eituse väljendamiseks eitussõna *ep*. (Kask 1970: 43–44) Samuti esinevad tal rõhumäärsõnastunud *teps* ja *eps* (Habicht 2001a: 36). Näiteks *Sünnul ep peawat töiset Jummalat münno eddes ollema; Ke warrastanut on se erra warrastako teps mitte erranis techko tõh - - -; Eps kax warblasset ostaxe öhe robbi ehs ?* (VAKK, Stahl 1638, 132; 1632, 1; 1638, 188).

A. Kask on märganud Stahli keeles erinevate murrakute jooni. Tema arvates viitavad ida- ja kirdemurrakutele sellised vormid, nagu näiteks *sahtada* 'saata' ja *nehnut* 'näinud'. Kesk- ja lääneala murrakutele on iseloomulikud näiteks *kirjotut* 'kirjutatud', *tundwat* 'tunnevad', *ülleserretut* 'üles äratatud'. Varasemal kujul esinevad määr- ja abisõnad *jelles-jelle, kogkonis-kogkones, üxpeines, erranis, ickas* ning *agkas*. (Kask 1970: 44)

17. sajandile iseloomulikest arhaismidest leidub Stahli keelekasutuses näiteks *ellick* 'ehk', *ammak-amma* 'saadik', *emmis* 'kuni, saadik', *wallatama* 'vaatama', *rickus* 'riik'. Stahli kasutatud sõnadest on tänapäevaks kadunud näiteks *pattuma* 'pattu tegema', *jannuma* 'janunema', *ahnustellema* 'ahnitsema', *kohldes* 'kogunisti, täiesti', *leema* 'võima', *ommanick* 'kuni'. (Kask 1970: 46; Habicht 2001b: 165, 168, 175)

Stahlil esineb ka rahvapäraseid ja kujundlikke liitsõnu. Näiteks *reiaalune* 'rehealune', *joobnudkott* 'joodik', *kalivägi* 'vägilane', *keelekoer* 'pilkaja', *külm töbi* 'palavik', *lendvamees* 'lohe', *orjavits*, *malevald* 'meelevald'. Stahli kasutatud vana kirjakeele sõnadest on tänapäevaks saanud uue tähenduse näiteks *arendama* 'võima, suutma', *hagama* 'koguma', *haugutama* 'ahvatlema', *süstma* 'heitma', *ükspäinis* 'ainult, ainuüksi'. (Habicht 2001a: 38–40)

1.3 Christoph Blume elu, looming ja iseloomulikud keelejooned

Christoph Blume sündis 5. augustil 1625. aastal Leipzигis. Oma õpinguid alustas ta kodulinna Tooma koolis, olles ka sealse koori liige. Leipzigi kõrget muusikalist taset aitas ülal hoida just Tooma kool, mille kantor oli linna muusikaelu juht. (Tering 1988: 106) Blume jätkas oma õpinguid Berliini gümnaasiumis, hiljem Tallinnas rektor Heinrich Vulpiuse juhendamisel. Mõnda aega töötas ta Eestis koduõpetajana. 13. oktoobril 1648. aastal immatrikuleeriti Blume Wittenbergi ülikooli. (Aarma 2007: 29) Aasta pärast hakkas ta õppima Leipzigi ülikoolis, mille nimestikku oli ta kantud juba aastal 1641. Blume töötas mõnda aega Hamburgi kapellmeistri T. Selle laulukooris. (Tering 1988: 106–107) Ta naasis peagi Tallinna ning ordineeriti 1652. aastal Hageri pastoriks (Aarma 2007: 30). Blume abiellus 1653. aastal A. Wiegebaldtiga ning naise surma järel Urvaste pastori J. Gutsclaffi lese Annaga. Ta töötas Hageris oma surmani ning maeti 1669. aastal Tallinna Niguliste kirikusse. (Aarma 2007: 29; Helk 1978: 198).

Ch. Blume panus eesti kirjakeele arengusse on märkimisväärne. Ta lihtsustas ortograafiat ning viis selle hääldusega paremasse kooskõlla. Samas on tema osast eesti keele arengus räägitud vähem kui näiteks Stahli või Mülleri puhul. Oma roll on selles tema teostel, mis on defektsed ja arvati pikka aega kadunud olevat. (Lill 1988: 7, 9) 1934. aastal leidis raamatuajaloolane H. Weiss eksemplari raamatust „Matthaei Iudicis kleines Corpus Doctrinae“, mis avaldati 1662 ning mille tõlkijaks oli Blume. Sellest teosest on leitud kokku kolm eksemplari, millest üks on defektne. (Helk 1978: 199) Alles 1979. aastal avastas magister A. Kolbuszewska Wroclawi ülikooli raamatukogust konvoluudi kolme Blume hilisema teosega. Nendeks olid „Geistliche Wochen-Arbeit“, Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude“ ning „Geistliche Seelen-Ergötzung“. (Kolbuszewski 1982: 572–573)

Blume arvatakse olevat 1651. aasta proovijutluse "In noie Jesu, Amen! Dnica Septuagesimae Eglm Matth: 20. v. 1" autor (VerhGEG 1899: 17, Helk 1978, Saareste 1956). Samas kahtleb selles A. Lill, kes arvab, et jutluse morfoloogilised ja leksikaalsed jooned ei ühti Blume hilisemate tekstide omadega. (Lill 1988: 7) Blumet seostatakse ka Uue Testamendi tõlkimisega põhjaeesti keelde piiskop J. Jheringi ajal. Piiskop Jhering oli esimene kirikutegelane, kes tahtis terve piibli eesti keeles välja anda. Teose käsikiri valmis juba 1643, kuid selle läbivaatamine viibis redaktsioonikomitees. Selle kallal

jätkasid tööd J. Gutsclaff ning H. Göseken, kes tahtsid käsikirja välja anda paralleelselt lõunaeesti- ja põhjaeestikeelsena. Pärast Gutsclaffi surma tõlkis Göseken Uut Testamenti koos Blumega, kuid nendegi töö ei jõudnud trükki. (Helk 1978: 198–199; Paul 1999: 299).

Blume oli üks esimesi kirjamehi, kes pidas oma raamatute lugejaks ka eestlasi. Oma 1667. aastal ilmunud teose „Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude“ eessõnas ta ütleb: „Kui ma selle maa olukorra üle järele mõtlen, leian, et sageli on siinsetel elanikel kas paljude soode või kurja talve tõttu väga raske kirikusse jõuda... Seetõttu... olen heatahtliku vastutulelikkusega selle eestikeelse töö... väljaspool seda maad oma armsas kodulinnas lasknud trükkida.“ (Lill 1988: 8)

Blume oli Meisseni piirkonnast pärit ülemsakslane, mistõttu olid varasemad alamsaksa kirjakeele traditsioonid talle võõrad. Ta leidis, et need on peamiseks takistuseks eesti keeles kirjutamisel. Anne Lille kohaselt olid Blume keele-eeskujudeks varasemad kirjakeele tekstid, rahvakeel ning analoogia põhjal moodustatud sõnakujud. Teoses „Kleines Corpus Doctrinae“ mainib Blume, et kirjutab oma elukoha murdes ehk Harjumaa dialektis. Samas esineb tal lisaks Harju-, Lääne-, Järva- ja Virumaa keelele ka lõunaeestilisi jooni. Näiteks *Kunnigas* (lääne-eestiline), *tõine* (lõunaeestiline). A. Saareste leidis Blumelt Hiiu- ning Saaremaa sõna *ichku* (*rõmusta ... nink ichku*). (Lill 1988: 9–10, 102; Saareste 1956: 278, 282)

Ortograafias jättis Blume tähestikust välja võõrtähed *q* ja *y*-i. Selle juures viitas ta Gösekeni eeskujule. Näiteks on tema sõnul õige *lõi*, mitte *loy*. Grafeemist *ck* eemaldas ta *c*-tähe. Näiteks leidis Blume sõna *läkitan* puhul olevat parema kuju *lekkitan* kui *leckitan*. Ühendi *dt* asemel kasutas ta *t*-d. Blume asendas või lihtsustas ka saksa keele tähti. *y*-i asemel kirjutas ta *i*-tähe, *ck* asemel pidas ta sobivamaks kahekordset *k*-d, ühendi *th* puhul kasutas *t*-d, *ß* asemel *ss*-i ning *ff*-i asendas ta *f*-ga. (Lill 1988: 9)

Blume märkas Eestis elavate inimeste keelekasutuses omapäraseid jooni. Tema tähelepanekute kohaselt ei hääldanud eestlased *f*-tähte välja ning asendasid selle tihti *v*-ga, öeldes näiteks nime *Steffan* asemel *Tewan*. Ka sakslastel esines siinse rahvakeelega raskusi. Neil ei olnud lihtne eristada sõna keskel meedia- või teenuisklusiili, näiteks sõnades *Lodus* 'loodus' ja *Lotus* 'lootus'. Blume pani tähele ka *d*-hääliku puudumist sõna algusest. Tema arvates kasutati seda ainult nimisõnas *Deener* ning verbis *deenima*. Samuti

märkas Blume kolmanda isiku vormide lõpus tugevat *p*-d ning *b*–*v* vaheldumist. Näiteks *sahp juwa, abbi-awwitama, Höbbbe-Hewwe*. (Lill 1988: 10)

Blumet eristab teistest tolle aja autoritest loobumine saksa keele määrava artikli tõlkimisest eesti keelde. Anne Lille arvates on see kooskõlas Blume öelduga „Kleines Corpus Doctrinae“ eessõnas, kus ta väidab, et *see* võib olla vaid demonstratiiv- või relatiivpronoomen, kuid mitte artikkel. Kui Blume kirjutab lauses *sinno perral on Rikkus nink Weggi nink Auw* nimisõnad ilma artiklita, siis Rossihniusel on artiklid substantiivide ees olemas: *sinul om se Rickus ninck se Weggi ninck se Auw*. Samuti ei kasutanud Blume *st*-list possessiivset genitiivi koos määrava artikliga. Fraasi *di Kraft ... deines Geistes* tõlkis ta kui *Sinno Waimo Wehje*. Umbmäärase artikli tähistamises ei olnud Blume aga päris kindel. Tema tekstides võib sõna *üks* leida nii saksa artikli *ein* vastena kui ka siis, kui see saksakeelses tekstis puudub. Vahel ei andnud ta artiklile *ein* üldse eestikeelset vastet. Lauses *Anna mul Kahs öhe tennalikko Südda (Gib mir auch ein dankbares Hertze)* on umbmäärane artikkel ülearune, samas lausesse *löijan minna öhe jahhutawa Hallika-Kaiwokese (finde ich ein erkwikkendes Kwäll-Brünlein)* artikkel sobib. *see* mitmusevormina kasutas Blume pronoomenit *ne* (*nesinnaste Sannade*). (Lill 1988: 10, 12, 99)

Üldjoontes lähtus Blume saksa keele sõnajärjest. Samas esineb tal ka vabamaid vasteid. Anne Lill toob välja, et lause *Dir sei hievor Lohb/Preis und Dank gesagt* ootuspärane tõlge oleks *sinule olgu kiitus, au ja tänu üteldud*. Blume tõlkis selle kui *ma kihtan/ auwustan nink tennan Sind se ees*. A. Lill peab Blume silmatorkavamateks eksimusteks eestipärase sõnajärje vastu saksapärase sõnajärje järgimist seoses abiverbiga *olema* (*haben, sein*) ja partitsiibi ühendites. Näiteks *mind terwe hoidnut ollet, ilmarikmatta jehnut on*. (Lill 1988: 11)

Blumele tekitas raskusi ka *ma-* ja *da-*infinitiivi vormi valik infinitiivikonstruktsioonides. Ta eksis nende kasutuses järjekindlalt, kirjutades nt *da-*infinitiivi asemel *ma-*vormi. Samas võis Blumel kõrvuti kirjakeeles ebaootuspärase vormiga esineda ootuspärane vorm. Näiteks *woin olla nink jehma*. Huvitav on, et *võima-*verbiga seoses ta kasutas õiget *da-*infinitiivi ainult *olema*-verbi juures, kuid *tahtma*-verbi puhul leidis õige infinitiiv ka koos teiste verbidega. (Lill 1988: 12)

Blume segas järjekindlalt ära refleksiiv- ja possessiivpronoomenid, kasutades *minu*,

sinu, meie, teie asesõna *oma* asemel. Näiteks *saht sa ülles-erratatud .. sinno Ello tallel piddada*. Siin on mõeldud *oma elu tallel pidada*. Demonstratiivpronoomeni *dieser* puhul kasutas ta vastena sõna *sesinnane*. (Lill 1988: 10, 12) Liina Lepsalu (2012) bakalaureusetööst ilmnas, et Blume kasutas tänapäevast vormi *mis* arhailise *mea*-ga peaaegu võrdselt. Esimene neist esines Blumel 58 ja teine 68 korda. (Lepsalu 2012: 24)

Abisõnadest esinesid Blumel sõnad *wasto, lebbi, ülle, ümber, pehl, pehlt, perra*. Neist esimesed kaks võisid tal olla nii pre- kui ka postpositsioonilised, *ülle* ja *ümber* aga vaid prepositsioonilised ning viimased kolm esinesid tal postpositsioonidena. Näiteks *Sinno armo lebbi; Abbi wasto; ke ümber mind keip; Heina nink Hölle pehle pannema*. Võrreldes Blumet Stahli, Salemani ja 1645. aasta jutluse anonüümse autoriga, leidis Anne Lill, et Blumel oli pre- ja postpositsioonide kasutamisel veidi rohkem eksimusi ja ebajärjekindlust. Tüüpilisena neist nimetas ta postpositsiooni toomise saksa keele eeskujul nimisõna ette. Näiteks *wasto Sind* kirjutamine *sinu vastu* asemel. (Lill 1988: 13–14)

Blume kasutas küsisõnu *eps, onks, mil ajal, millast, kui, kussa, kumbs*. Näiteks *eps üx suhr Assi* ('kas pole üks suur asi'), *Kumbs Innimenne teh* ('missugune inimene teab'), *Millast on Christus sündinut, Kui monnesuggune on Patt. kas* esines Blumel põhiliselt möönvas-ühendavas tähenduses ('ehkki, kuigi'). Näiteks *Kas Sinna kül surret* ('Ehkki sina küll sured'). (Lill 1988: 99; VAKK)

Oma bakalaureusetöös (2012) leidis Külli Park mitmeid ainult Blumele omaseid nimisõna- ja omadussõnatuletisi. Nimisõnatuletistest esinesid vaid Blumel *Süggawus, Wiggadus, Hinge Ahhastus*. mine-tuletiste hulgas oli Blumele kuuluvaid rohkem: *Ühhendaminne, Süddame-Tundminne, Sahtminne, Löpmisse-Offer, Lessiminne, Mahajetminne, Motleminne, Ochkminne, Hawwatelleminne*. ja-tuletistest oli vaid Blumele omane *Ülleastja*, e-tuletistest *Tappe-Talleken* (liitsõna täiendosa) ja u-liitelistest tuletistest *Unne-Neggo* (liitsõna põhiosa). *ke(ne)*-tuletistest kuulusid ainult Blume keelekasutusse *Engliken, Surma-Tundiken, Tappe-Talleken* ning *Tapmisse-Talleken*. Omadussõnatuletistest esinesid vaid temal *saddane, pattolik, ülles tousew*. (Park 2012: 34–43)

Blume tekstides leidub ka harva esinevaid sõnu ja vorme. Näiteks *koiu* (*keskwat Koijut Auwustada*) on olemas ainult Blume teoses „Kleines Corpus Doctrinae“. Arvatakse, et ta

võis selle sõna saada J. Gutsclaffilt, kuna tal oli võimalik tema materjale kasutada. Ka esineb Blumel sõna *nekk* (*keelap ... Nekko*). Selle sõna aluseks peab A. Lill verbi *necken*, mis tähendab 'nöökima' või 'narrima'. Huvitavad on ka lõunaeestiline *agu* (*Pehwa Haggo seest*) ja *Teutus* 'ülalpidamine' (*Peh-Teutusse*). Verbilähtelistest tuletistest leiduvad Blumel *Kescko-Laidijat* ja *Kochto-Moistija*, liitsõnadest *Werre-erra-Walleminne* ning *Pohija-Kiwwi*, saksa toorlaenudest *Püti-Rahha* 'taskuraha'. Verbidest kasutab vaid Blume sõna *nohlema* 'noolega tabama'. Osale fraseoloogilistest väljenditest on Blume andnud eestikeelse vaste oma keeletunde ja -tähelepanekute järgi. Näiteks *Kehd mitte warrastawat nink ei ommat neile pitkat Kühnat* (*di Hende nicht Stehlen und zu weit greiffen*), *Sa Wöras terre tullemist* (*bis willkommen du edler Gast*), *tallel piddada* (*in acht zu haben*). (Lill 1988: 97, 99–100)

Blume teostes leidub mitmeid sõnu, mida enne teda ei kasutatud. Enamiku moodustavad neist tuletised ning liitsõnad. Näiteks *us*-tuletis *kummalus* (*Kummalusses ... jehma*). Rannikumurdes esineb omadussõna *kumma* tähenduses 'imelik' ja Wiedemanni sõnastikus on *kumm* tähenduses 'veidrik'. A. Lill arvab, et arvatavasti lisas Blume ise sõnale *us*-sufiksi, et tähistada mõistet 'lihtsameelsus'. Ainult Blumel esineb ka tuletis *Teutus* 'täius' (nt *jummalikko Ollemisse Teutus*). (Lill 1988: 99–100; VAKK)

Blumel oli sõnu, mille ta jättis eestikeelse vasteta või pakkus ebatäpse vaste. Näiteks sõna *varblane*, mille ta tõlkis saksa keele eeskujul *issipeines Lind*. öökulli vasteks leidis ta *pissokenne Kull*. Omapäraselt tõlkis Blume sõnad *kangelane* (*weggiw Mees*) ja *rööv*, *saak* (*Püht*). Näiteks *Ep sahp mitte Kunninga-Kep Juda Kehst wottut sahma ep kahs üx Meister temma Jallast kunni kallis weggiw Mees Mees tullep; Surm laskis Pühti minnema et Ello lex ta woitada*. (Lill 1988: 101; VAKK)

Blume keelekasutus aja jooksul mõningal määral muutus. Olulisemate erinevustena toob A. Lill välja relatiivpronoomeni *kumb* asendamise sõnaga *ke*, adverbi *jerkest* asemel sõna *iggas* kasutamise, ülivõrdevormide erinemise (nt *pissokene* asemel *keike wehhemb* kasutamine), sõnajärje muutumise eestipärasemaks (nt *neeltut erra* kasutamine *erra-neeltut* asemel). Ka muutus Blume keel rahvapärasemaks ning tõlgete täpsus suuremaks. (Lill 1988: 96)

1.4 Christoph Blume keelekasutuse erinevus Heinrich Stahlil

A. Saareste leiab, et võrreldes Stahlil ja Blume tõlketeksti, on näha nende vahel suurt sarnasust ning isegi identsust. Ta peab Blumet Stahlil ustavaks õpilaseks ja tema eeskuju järgijaks. (Saareste 1956: 287) Samas ei nõustu sellega Anne Lill. Võrreldes Blume ja Stahlil tõlkeid, leidis ta nendes hulgaliselt erinevusi. Näiteks tõlkis Blume saksakeelse sõna *Missetat* kui *kurja Tõh*, Stahl aga kui *Hexitusset; flehen* vasteks andis Blume *Pallumisse ja Eggamisse*, Stahl aga *Karjomisse*. Sõna *Übeltälter* tõlkis Blume kui *Ülleastja* ja Stahl *Kurjategkija*. Mõlemal autoril tekkis raskus ladinakeelse sõna *juventus* ehk *noor härg* tõlkimisel. Kui Blume ei leidnud noorlooma tähistamiseks eestikeelset vastet ja kasutas sõna *Herjat*, siis Stahl leidis sõna *Wassikat*. A. Lill mainib, et Blume ning Stahlil tõlkeid ei ole võimalik samastada või ära vahetada, kuna neis on korduvaid ja iseloomulikke erinevusi. (Lill 1988: 91–92, 95)

Erinevalt Stahlil ei kasutanud Blume võõrtähti *y* ja *q*. Kui Stahl märkis vokaalipikkust *h*-ga vokaalide *a*, *i*, *o*, *u* ja *e* järel, siis Blume kirjutas *e*-tähe vastavas sõnas kahekordselt. Näiteks *ehs* Stahlil, Blumel aga *ees*. Kui Stahl kasutas tugevaid klusiile nii sõna lõpus kui ka keskel, siis Blume seda ei teinud. Ta püüdis ka eristada *g* ja *k* hääldust sõna keskel. Näiteks *weggi*, *aggas*, *tarkusse* Blumel, *wegki*, *ackas*, *tarckusse* Stahlil. Blume muutis *ck*-ühendi lihtsamaks ka sõna lõpus, näiteks *nink* (Blumel) ja *ninck* (Stahlil). (Lill 1988: 93)

Oma artiklis toob A. Lill välja keelenähtused, mis lähevad Blumel ja Stahlil korduvalt lahku. Esiteks pronominaalne atribuut, mis Stahlil ühildub põhisõnaga, Blumel aga mitte. Näiteks *münnust hexitussest* (Stahl), *minno Kurjast Tõhst* (Blume). Järgnevalt erineb neil substantiivne atribuut, mis Stahlil on põhisõna järel elatiivis. Blume on sellel puhul kasutanud eestipärasemat vormi, nt *needt Offrit sest Öigkussest* (Stahl), *öikedusse Offrit* (Blume). Blumel ja Stahlil läheb lahku infinitiivi tarvitamine seoses sõnaga *tahtma*. Nt *tahhaxit hoidma* Stahlil, aga *tahhaxit hoida* Blumel. Seoses infinitiividega ilmneb neil erinevusi ka väljendites, nt *lasse müind kuhlma* (Stahl) ja *anna mul kuhlda* (Blume). Samas kasutavad nii Blume kui ka Stahl verbi *andma* koos *da*-infinitiiviga. Näiteks *anna tehta se Tee* (Stahl) ja *anna tehta sedda Tee* (Blume). Stahlile on omasem kasutada eestipärase postpositsioonide asemel prepositsioone. Näiteks *lebbi mo Hullumisse* (Stahl), aga *mo Hullumisse lebbi* (Blume). Konstruktsioonides, kus abiverb järgneb põhiverbile, on Stahl lähemal saksa ja ladina keelele. Näiteks esineb Stahlil *keima pean*, kuid Blumel *pean*

keima. Samal ajal on Stahli sõnajärg eestipärasem lauses *pannewat münno wasto*, mille Blume on kirja pannud *panewat hend wasto mind*. Vastupidiselt Blumele on Stahl kasutanud keeldkonstruktsioonide puhul saksa keele *nicht* eeskujul abisõna *mitte*. Näiteks *erra nuchtle müind mitte* (Stahl), aga *erra nuchtle mind* (Blume). Kuigi objekti tarvitamises esineb mõlemal eksimusi, on Blume A. Lille arvates siiski korrektsem. Näiteks esineb Stahlil lause *Kurjusse sünno wasto teenut*, mis Blumel on hoopis *Kurja sinno wasto teenut*. Tuleviku puhul kasutab Stahl sageli indikatiivi, kuid Blume jussiivi. Näiteks on Stahlil *kihtap* ning Blumel *kihtako*. Üldjoontes eelistab Stahl pikemaid pronoomeneid (nt *münna*, *münno*) ning Blume nende lühemaid vorme (nt *ma*, *mo*). Märkimisväärseks erinevuseks peab A. Lill Blume ja Stahli tekstide artiklikasutust. Kui Blumel puudub nimisõna ees artikkel täielikult, siis Stahlil on see olemas. Näiteks *sul Tee neutada* (Blume), *se Tee nöittma* (Stahl). (Lill 1988: 93–94)

2. Uurimismeetodi iseloomustus

Minu bakalaureusetöö eesmärgiks on mõningate iseloomulike leksikaalsete, morfoloogiliste ja morfosüntaktiliste joonte põhjal välja selgitada, kas Blumele omistatava proovijutluse iseloomulikud sõnad, vormid ja tarindid ühtivad või vähemalt sarnanevad Blumelt eneselt või teistelt 17. sajandi autoritelt registreeritud keelenditega ning kas Blumet võib teksti keelekasutuse ja ka käekirja põhjal pidada selle proovijutluse autoriks.

2.1 Kasutuspõhine metoodika

Uurimismeetod on empiiriline. Olen teoreetiliseks aluseks võtnud kasutuspõhise mudeli (*usage-based model*). Kognitiivse lähenemise kohaselt rajaneb kasutuspõhise mudeli puhul kõneleja keeleline süsteem kasutusjuhtudel. Nendeks on juhtumid, kus kasutaja toodab keelt ja saab sellest aru. Kasutusjuhtude põhjal moodustub kasutaja enese keelesüsteem. Kasutusjuhud on olemuselt spetsiifilised ja olulised kasutaja keelesüsteemi pideva struktureerimise ja kasutamise seisukohalt. Kuna kõneleja keelesüsteem rajaneb peamiselt kogemusel, on sagedus selle ülesehituses ja kasutuses peamine tegur. Sagedusel on ka tähtis osa mistahes keelenähtuse selgitamisel, sest teatud kasutusmustris sagedus on nii keelesüsteemi tulemus kui ka seda vormiv element. M. Barlow ja S. Kemmer ütlevad ka, et olenemata sellest, kas kasutuspõhise teooria objektiks on sisemine või väline keelesüsteem, lähtub see seisukohast, et uurimise põhiobjektiks on keel, mida inimesed toodavad ja millest aru saavad. Ideaalseks kasutuspõhiseks analüüsiks peetakse korpusel rajanevat analüüsi. D. Biber leiab, et korpuspõhised uuringud sobivad hästi üksikisikute stiililiste eelistuste, kõnelejagruppide erinevate keeleliste eelistuste ja registriliste eelistuste uurimiseks. Ta toob korpuspõhise lähenemise peamise eelisena välja selle, et see lisab analüüsile ulatust ja usaldusväärsust. D. Biber loetleb ka korpuspõhiste uurimuste peamised tunnused:

- 1) korpuspõhised uurimused on empiirilised ja tegelevad kasutuse tegelike mustrite väljaselgitamisega loomulikes tekstides;
- 2) analüüsi aluseks on korpus;
- 3) nad lähtuvad ulatuslikust arvutianalüüsist;
- 4) nad sõltuvad nii kvantitatiivsetest kui kvalitatiivsetest analüüsitehnikatest. (Barlow, Kemmer 2000: viii–x, xv; Biber 2000: 287–288)

Bakalareusetöö kolmandas osas võtsin teoreetiliseks aluseks kasutuspõhise lähenemise. Teise osa teises alapunktis tutvustan lähemalt, kuidas kasutasin kasutuspõhist metoodikat tulemuste saamisel ja analüüsimisel.

2.2 Töö käik

Esmalt tutvusin Blume keelekasutusega, et teada saada, millised on tema keelekasutusele omased jooned. Lisaks säilinud trükitud teostele „Geistliche Wochen-Arbeit“ ja „Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude“ kasutasin abimaterjalina A. Lille artiklit „Christoph Blume ja XVII sajandi eesti kirjakeel“, A. Saareste artiklit „Christoph Blume keelest“, K. Pargi 2012. aasta bakalaureusetööd „Christoph Blume nimisõna- ja omadussõnatuletised“. Seejärel trükkisin VerhGEG-s 1899. aastal avaldatud proovijutluse arvutisse, et tekst oleks paremini loetav ning eripärased sõnad ja vormid hõlpsamini leitavad. Olles tutvunud proovijutluse keelekasutusega, ilmnas, et selles on palju 17. sajandile ja ennekõike Stahlile iseloomulikke. Blume keelekasutusele omaseks peetavaid jooni jutlusest esmapilgul ei nähtunud, mistõttu süvenes kahtlus, kas selle proovijutluse autorsust saab üldse temale omistada. Seetõttu ei olnud ka eripäraste joonte valikul võimalik aluseks võtta ainult Blume varasemaid tekste ning lähtuda tuli proovijutluse omapärastest joontest. Töö ettevalmistamise teises etapis analüüsisin proovijutluse keelt, et leida sealt eripäraseid jooni, mille põhjal autorsust tuvastada.

Nii iseloomulike joonte valimise kui ka analüüsimise ajal kasutasin Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpuse (edaspidi VAKKi) otsingut, et kontrollida huvipakkuvate sõnade ja vormide esinemissagedust tekstides. See toiming oli vajalik, et eripäraste joonte hulka ei satuks 17. sajandi üldlevinud sõnu ja vorme. Eripäraste joonte valikul lähtusin oma

vanade tekstide lugemise kogemusest. Iseloomulike joonte valimise esimeses etapis püüdsin lähtuda varasemates töödes Blume keelekasutusele iseloomulikuks peetud joontest, nt määrava artikli puudumine, elatiivse genitiivikonstruktsiooni puudumine, *ken*-liiteliste deminutiivituletiste olemasolu. Et aga selliseid hilisemale Blumele eriomaseid jooni selles tekstis ei ilmnenu, tuli eeltöö teises etapis iseloomulikud jooned leida proovijutluse enese tekstist. Leidsin neid rohkem, kui bakalaureusetöösse analüüsimiseks mahtunuks, mistõttu tuli teha leitud iseloomulike keelejoonte hulgast valik. Harvem esinevad või korpuseotsingust mitte esile tulevad sõnad ja vormid võimaldasid arvata, et proovijutluse autor on ka ise keelelisi valikuid ja otsuseid teinud ning mõningaid sõnavorme või tuletisi moodustanud, nt *lik*-tuletis *wiljalick* 'viljakas' või *lt*-adverbituletis *jummalickult*, mille kohta ei andnud korpuseotsing ühtegi tulemust. Eripäraste joonte valikul vaatasin, milline on nende kirjakuju ja kas sõna või vorm esineb sellisena ka mõnel muul 17. sajandi autoril. Kui korpuseotsing andis tulemusi, siis uurisin, millises tähenduses ja vormis vastav sõna 17. sajandi autorite lausetes esineb, kas on mingeid silmapaistvaid erinevusi teistest 17. sajandi kirjameestest. Tulemustest ilmnas, et proovijutluses võib täpselt sama kirjakujuga sõna olla korpuses kasutusel teises tähenduses, nagu näiteks käskiva kõneviisi vorm *könne* ('kõnni'), mis korpuseotsingu kohaselt esines Blumel ja Stahlil ainult tähenduses 'kõne'. Samuti vaatasin vastava sõna või vormi esinemissagedust korpuses. Sagedased sõnad ja vormid jätsin iseloomulike joonte hulgast välja, kuna need ei too hästi välja proovijutluse keelelist eripära. Näiteks eitussõna *ep*, mida enamik selle aja autoreid eituse moodustamisel kasutasid. Ka ei pruugi tihti esinevad sõnad eristada, kas proovijutluse autori keelekasutus sarnaneb mõne teise 17. sajandi kirjamehe keelekasutusega. Samade joonte esinemine kõikidel autoritel näitab, et vastav sõna või vorm oli sel ajal juba üldiselt kasutusel. Kui korpuseotsingust ilmnas, et mingit sõna ei esinenud ühelgi 17. sajandi autoril, tegin laiendatud otsingu, kus võimaldasin sõnakuju ortograafilist varieerumist. See osutus vajalikuks, kuna kirjaviis ei olnud sellel ajal ühtne ning eri autorid kasutasid mõnevõrra erinevat kirjaviisi. Näiteks ei andnud korpuseotsing kollokatsiooni *kündel kallis Sanna* kohta ühtegi tulemust, mistõttu asendasin adjektiivis *kündel* *ü*-tähe punktiga. Seejärel ilmnas korpuseotsingust, et Stahlil on see kollokatsioon olemas, kuid tema oli kasutanud omadussõnas *kündel* *ü* asemel *i*-tähte.

Püüdsin joonte valimisel lähtuda mitmekesisusest, mis tähendab, et on valitud eri sõnaliikidest ja erineva struktuuriga sõnu. Näiteks esineb leksikaalsete joonte hulgas sõnaliigiliselt omadussõnu, tegusõnu, määrsõnu, struktuurilt aga liitsõnu, tuletisi ja kollokatsioone. Neist viimase puhul lähtusin leksikaalse kollokatsiooni mõistest. Kuigi leksikaalses kollokatsioonis võetakse arvesse ka süntaktilisi suhteid, lähtutakse peamiselt põhimõttest, et teatud leksikaalsed üksused esinevad tüüpiliselt koos (Carter 2012: 62).

Valisin välja kümme leksikaalset, morfoloogilist ja morfosüntaktilist joont, et markantsete joonte arv võimaldaks püsida töö mahu piires. Peamiselt keskendusin Blumele ja Stahlile, kuna esimesele neist omistatakse proovijutluse autorsus ning teise keelekasutus saavutas 17. sajandil normi staatuse.

Tegin VAKKis otsinguid nii märgendamata kui ka märgendatud korpusest. Viimases neist kasutasin lemma järgi märgendatud otsingut. See oli abiks sõnade puhul, kus märgendamata otsingust ei leidunud ühtegi vormi. Märgendatud otsingust vaatasin üle vastava sõna, vormi, ühendi või kollokatsiooni täpse kirjakuju ning tähenduse erinevatel 17. sajandi autoritel. Nt ei tulnud märgendamata otsingust ühtegi tulemust ühendi *Risti kohl* kohta, mistõttu otsisin märgendatud otsingus lemma järgi sõna *kool*. Ilmnes, et Müller kirjutas nimisõna *kool* saksapärasemalt (*schole*, *scholi*) ning ühel korral esines tema tekstides koos substantiiviga *kool* ka sõna *rist*.

Märgendamata korpuseotsingus valisin maksimaalseks päringu suuruseks kõik sobivad laused, kus vastav sõna või vorm esines, kuna ma soovisin teada saada vastava joone esinemissagedust. Nagu eelnevalt mainitud, on see kasutuspõhise mudeli olulisim joon (Barlow, Kemmer 1999: x). Lemma järgi märgendatud otsingus valisin ülempiiriks kakssada sõna.

Otsides liitsõna, paigutasin selle osad erinevatesse lahtritesse, kuna kõik kirjamehed ei kirjutanud liitsõnu samamoodi (st ühed kirjutasid lahku, teised kokku) ja korpuseotsing ei andnud vastasel korral tulemusi. Nt kasutasin seda liitsõna *kescko Tegko* puhul. Kui sõna või vorm otsingust ilmnas, lugesin kokku, mitu korda see erinevate 17. sajandi autori tekstides esines. See andis aluse, mille põhjal teha järeldusi, missuguse 17. sajandi kirjamehe tekstidega oli vaadeldud teksti keelejoontel suurim sarnasus ning kelle tekstidega vähim.

Kui korpuseotsing ei andnud sõnale, vormile või ühendile ühtegi vastet, siis vaatasin lisaks ka seda, kas esineb näiteks osa kollokatsioonist või on olemas tuletise alussõna. Iga jooneliigi analüüsimisel tõin näiteid ka korpuseotsingust. Lisasin osalise või tervikliku näitelause. Selle puhul oli määravaks sõna või vormi tähenduse mõistetavus kontekstis. Võrdlesin valitud jooni peamiselt Stahli ja Blumega, kuid ka Mülleri, Rossihniuse ja Turu käsikirjaga.

Leksikaalsete joonte puhul tegin järeldusi tulemuste põhjal. Vaatasin, kas ja millisel 17. sajandi autoril esineb vastav keelend ning mitu valitud kümnest sõnast oli vastavate iseloomulike joonte all esindatud. Kuigi võtsin arvesse ka kirjakuju, oli peamine tähtsus siiski keelendite olemasolul ja vormil. Kirjakujude erinevus võis olla vaid ühetäheline, kuid vastav keelend ise oli 17. sajandi kirjameestel olemas. Nt esines tegusõna *verdenip* Blumel samasuguse kirjakujuga nagu proovijutluses. See verb oli olemas ka Stahhil, kuid tema oli kasutanud vanemat alamsaksapärase *vor*-prefiksikuju – *vordenip*. Tulemused võtsin kokku iga jooneliigi osa lõpus. Samuti tõin seal välja kokkuvõtva tabeli, kus on näidatud sõnade või vormide esinemus autoriti.

Bakalaureusetöö empiirilise osa alguses analüüsin proovijutlust ka üldiselt, keskendudes peamiselt selle ortograafiale, et näidata, millised 17. sajandi kirjakeelele, sellele eelnenud ajale ning Stahlile ja Blumele omased või erinevad jooned seal esinevad.

3. Proovijutluse keelejoonte analüüs

Selles jaotises iseloomustan proovijutluses esinevaid keelejooni ning analüüsin täpsemalt sealt valitud kümmet iseloomulikku leksikaalset, morfoloogilist ja morfosüntaktilist joont. Samuti võrdlen lühidalt proovijutluse autori käekirja Blume käekirjaga tema kolmes kirjas.

3.1 Proovijutluse üldiseloomustus

Proovijutluse ortograafias esinevad mitmed 17. sajandile ja Stahli ebaühtlasele kirjaviisile iseloomulikud jooned. Kuigi autor kasutab enamjaolt *i*-tähte, on ta tarvitanud kahe sõna – *löyma* ja *Egypti Mah* – puhul *y*-t, mis viitab alamsaksa kirjaviisile (Kask 1970: 23). Nt - - - *eth meije agkas keddakit hennesest issi kud hennesest issi löyma woime* - - - (VerhGEG 1899: 17). Samuti esinevad võõrtähed *x* ja *z*. Proovijutluse autor kasutab *x*-tähte tänapäevase *ks*-ühendi ning *z*-i praeguse *ts*-ühendi asemel. Nt - - - *se Issand hoidax ninck kastax temma noppest* - - - (VerhGEG 1899: 17); - - - *Temma ozip truwit Oppijat n. jutlejat* - - - (VerhGEG 1899: 19). Samas ei ole *q*-tähte proovijutluses kasutatud. *ä* asemel esineb proovijutluses *e*-täht. Nt - - - *tennapewh sihs teije omma keele kuhlete* - - - (VerhGEG 1899: 21). *ö*-tähte märgib proovijutluse autor kas *o* või *ö*-ga. Nt *Münno Mottet ommat mitte teije Mottet* - - - (VerhGEG 1899: 23); - - - *wihmselt meddi keickede Önnistusse* (VerhGEG 1899: 17).

Erinevalt hilisemast Blumest, kes lähtus lihtsustatud tähekombinatsioonidest (Lill 1988: 9), leiduvad proovijutluses ühendid *ck* ning *dt*. Nt - - - *Temma omma issalicko Südda öigkest nöitma tahap* (VerhGEG 1899: 21); - - - *muldane Wihna Megki, kumb kündtut on* - - - (VerhGEG 1899: 18). Samuti esineb kahekordne *f* ning saksa *s* (β). Nt - - - *seperrast tullep kahs se Needminne meije pehl, kumba Iumal Adamil efferdanut on* - - - (VerhGEG 1899: 23); - - - *Iesuße Christuße temma Poja meddi Ißanda perrast* - - - (VerhGEG 1899: 17). Rõhulise silbi vokaali pikkust märgib proovijutluse autor *h*-tähega. Nt - - - *need Töhtegkijat omma Wihna mehje sisse sahtap* (VerhGEG 1899: 19). Pikka

e-d kirjutab ta kahekordselt või kasutab samuti pikendusmärgina *h*-d. Nt *Semperrast tahame meije hend allandama Wahe Meehe ette* - - - (VerhGEG 1899: 25). Rõhulise silbi vokaali lühidus on märgitud kahekordse konsonandiga. Nt .. *Prophet Esaias ütlet temma Rahmato siddes* - - - (VerhGEG 1899: 17).

Vastupidiselt Blume hilisematele tekstidele on proovijutluse autor kasutanud nii määravat kui ka umbmääraartiklit. Nt - - - *se põha Risti kirck* - - - (VerhGEG 1899: 18); - - - *temma üx öigke Mees olnut* - - - (VerhGEG 1899: 20). *ma-* ja *da-*infinitiivi kasutamisel modaalkonstruksioonides leidub proovijutluses nii ootuspärasest kui ka ebaootuspärasest vormikasutust. Nt - - - *Minna tahan temma Pehwat n. Öhdt hoidma* (VerhGEG 1899: 17); - - - *kumb Iumala eddes pididi ollema* - - - (VerhGEG 1899: 23). Sarnaselt Blume hilisemate tekstidega on proovijutluse autor seganud ära refleksiiv- ja possessiivpronoomenid (Lill 1988: 12). Nt - - - *se higki sisse süno Palgkest peat sinna sünnno leiba söhma* - - - (VerhGEG 1899: 23). *Kumb* tähistab asesõnu *kes* ja *mis*. Nt - - - *Noah, kumb üx Wagka Mees olli* - - - (VerhGEG 1899: 20); - - - *muldane Wihna Megki, kumb kündtut on* - - - (VerhGEG 1899: 18).

Tulevikku märgib proovijutluse autor *saama*-verbi abil. Nt - - - *sedda kestap senni eth se wihtmne Pehw tulla sah* - - - (VerhGEG 1899: 23).

Proovijutluses olid Blume hilisemate tekstidega võrreldes sama kirjakuju näiteks küsisõna *mixperrast* ja tegusõna *verdenip*. Nt Nt - - - *mixperrast tahat sinna ninda surrema sinna Israelli kodda?* (VerhGEG 1899: 21). Nt *Mixperrast on Christus meije Leha nink Werre kahs hend ehhtanut ?* (VAKK, Blume 1667, 158). Peamiselt kasutas proovijutluse autor siiski küsisõna *minckperrast*, nagu seda leidub rohkesti ka Stahli tekstides.

Proovijutluses oli huvitav verbi *laskma* kasutus. See esineb lauses *Ninck eth Iummal sedda teep, tunnistap se kuningas David, kus temma ninda pajatap ψ. 80. O, Iummal Zebaoth : rõhmusta meid n. lascke paistma sünnno Palgke, sihs on meile hehste* (VerhGEG 1899: 18). Lause sisu põhjal ilmneb, et proovijutluse autor on kasutanud verbi *lascke* imperatiivi ainsuse teise pöörde märkimiseks. Korpuseotsingust ilmnes, et Mülleril ja Rossihniusel oli *lascke* kasutatud *da-*infinitiivi vormina. Nt - - - *ninck eb olle hend mitte tachtnuth lascke tröstida* (VAKK, Müller 1605, 7); *Sestsammast ajast otzis Pilatus newo kui temma tedda wois wallales lascke* (VAKK, Rossihnius 1632, 196). Stahlil oli aga

käskiva kõneviisi ainsuse teise pöörde vorm kujul *lasse*. *Lascket* esines tal imperatiivi mitmuse teises pöördes. Nt - - - *lasse kaswama rochto* - - - (VAKK, Stahl 1637, 23); *Lascket needt Lapsokesset münno jure tulla* - - - (VAKK, Stahl 1649, 606). Seega oli proovijutluse autoril kasutatud vorm sarnasem Stahli kasutatud vormiga ja mitte Mülleri või Rossihniuse omaga.

3.2 Leksikaalsed jooned

Selles osas analüüsin kümmet proovijutluse tekstist leitud eripärast leksikaalset joont, mis kuuluvad eri sõnaliikidesse ja erinevatele sturktuuritasanditele. Osa lõpus olen ära toonud ka kokkuvõtva tabeli vastavate joonte esinemuse kohta 17. sajandi autoritel.

3.2.1 Laenverb *verteenib*

Saksapärase eesliitega ühendteigusõna *verdenip* esineb proovijutluses ühel korral. Nt - - - *motle münno armas Risti innimenne eth üx iggalik ommat Pattut kahs **verdenip*** - - - (VerhGEG 1899: 23). Ainsana esines selle verbi ainsuse kolmanda pöörde vorm proovijutluses esineval kujul Blumel. Nt *Patt on keik mea wasto JUm~ala Kesko on **verdenip** JUmmla Weha nink iggawesse Nuchtlusse* - - - (VAKK, Blume 1662, 15). Blume tekstides esines tegusõna *verdenip* ainsuse kolmandas pöördes ühel korral. Stahlil leidis kuju *vordenip*. Nt - - - *olcko temma ni halw kudit temma igkanis tahap **vordenip** se surma kudit Paulus ütlep : Se surm on se patto palck* (VAKK, Stahl 1638, 294). Stahli tekstides esinesid ka *da*-infinitiiv *verdenima* ja *nud*-kesksõna *verdeninut* ning Müllerial *nud*-partitsiip *verdehninuth*, mis näitab, et see verb on 17. sajandil olnud laiemalt kasutusel ning proovijutluses kasutatud kuju on kõige lähedasem Stahlil kasutatule. Nt *Ep peame meije kahs nende Monckade kahs motlema kudit tahaximme meije Jummalast se Taiwa ommade Tegkude kahs **verdenima**, - - - semperrast ollet sinna temma Weeha **verdeninut*** - - - (VAKK, Stahl 1649, 574, 669); *Minckprast meddÿ Südda tunistab , et meÿe sen igkewesse Surma olleme **verdehninuth*** (VAKK, Müller 1602, 14). Verbi *verdenima* ainsuse kolmanda pöörde vormi olemasolu Blume hilisemas tekstis osutab sellele, et tema võib olla selle proovijutluse autor, kuna ühelgi teisel 17. sajandi autoril tegusõna *verdenima* ainsuse kolmanda pöörde vormi korpuseotsingust ei ilmnenu.

3.2.2 Laenverb *vorteenime*

Verb *vohrdenime* esineb proovijutluses lauses - - - *meije olleme omma teggode kahs erra kaddonut, ep vohrdenime muido mitte kud selgke weeha* (VerhGEG 1899: 25). Verbi *vohrdenima* mitmuse esimest pööret Blume raamatutes ei leidunud. Stahlil esines see verb ilma vokaali pikendusmärgita *h* – *vordenime* ning Mülleril oli see vokaalipikendusmärk lisatud *teenima*-verbile. Nt - - - *vordenime muido mitte kudt selgket nuchtlusset* - - - (VAKK, Stahl 1632, 20); - - - *keick{e} meddy Töh ninck {aßia} aßy on kaas errakaddonuth, ninck meye eb vordehnime enamb mitte* - - - (VAKK, Müller 1603, 6). Verb *vorteenime* esines Stahli tekstides kolmel korral ning Mülleri tekstides kahel korral. Seega võttis proovijutluse autor siin eeskujuks Stahli ja Mülleri tekstides kasutatud verbi *vorteenima*, kuid ilmselt lisas vähese keeleoskuse tõttu eesliitele *vor h*-tähe.

3.2.3 Adjektiiv-substantiiv *kōva*

Proovijutluses esineb ühel korral adjektiiv-substantiiv *kowwa* ('kōva'). Nt - - - *nuchtelda keick nende jumala kartmatta, keickede Töhd perrast nende jumala kartmatta Ellust, kumba kahs nemmat jumala-kartmatta olnut ommat n. keick sedda kowwa perrast, kumba kahs need jumala-kartmatta Pattuset Temma wasto rehcknut ommat* (VerhGEG 1899: 20). Selles jutluses on *kowwa* kasutusel abstraktses 'kangekaelsuse' tähenduses. Korpuseotsingust ilmnes, et 17. sajandi autorite tekstides (Stahlil, Blumel ja Mülleril) oli *kowwa* küll olemas, kuid see oli kasutusel omadussõnana *kōva*. Nt - - - *ix kaunis lapsokenne lessip se kowwa söime siddes* (VAKK, Stahl 1637, 9); - - - *temma omma Südda-armsamba Lapsokesse Mechkmede seês mechtut öhe kowwa Soime sisse Heina nink Hölli pehle pannema* (VAKK, Blume 1667, 174); *Echk kuy tæma v"che Öhmaÿa siße tulleb, syß peab tæma kowa Benckide echk pißuth hölgkede pæl læßima* - - - (VAKK, Müller 1605, 8). Gösekeni sõnastikus oli *kōva* kolmandaks tähenduseks antud 'kangekaelne'. Göseken kasutas omadussõna *kangekaelne* saksakeelse sõna *trotzig* vastena. (Kingisepp jt 2010: 449) Selle adjektiiv-substantiivi puhul ei ole proovijutluse autor võtnud eeskujuks mitte Stahli ega Mülleri, vaid Gösekeni keelekasutust. Tundub, et *kowwa* kasutamine abstraktses 'kangekaelsuse' tähenduses ei olnud 17. sajandil väga levinud.

3.2.4 Omadussõnatuletis *mullane*

ne-omadussõnatuletis *muldane* esineb proovijutluses ühel korral lauses *Sest ninda kui üx **muldane** Wihna Megki, kumb kündtut on, ep hend issi üllespiddama woip* - - - (VerhGEG 1899: 18). Korpuseotsingust ilmnes, et see tuletis esineb ainult Stahlil. Tal oli see kasutusel ainult mitmuse omastava käände vormis. Nt *MEile on agkas nisugkune rickus **muldasede** ihode sees eth se ilmamöhtmatta kõrgke wegki Jummalast on ninck mitte meist* (VAKK, Stahl 1638, 195). Stahli tekstides esines tuletis *muldasede* kahel korral, Gösekeni sõnastikus oli adjektiiv *muldane* samuti olemas (Kingisepp jt 2010: 505). Mülleril, Blumel, Rossihniusel ega Turu käsikirjas *ne*-tuletist *muldane* ei esinenud, kuid neil oli olemas substantiiv *muld*, Mülleril lisaks ka liitsõna *maamuld*. Nt - - - *mõnda tuhat Aastat sen **Maa mulla** siddes* - - - (VAKK, Müller 1603, 9); *Nink paljo kumbat **Mulda** alla maggamas lessiwat / sahwat ülles errama* - - - (VAKK, Blume 1662, 159). Seega oli proovijutluse autor lähtunud selle omadussõnatuletise ainsuse vormi moodustamisel Stahli kasutatud mitmuse vormist *muldasede*. Tundub, et selle omadussõnatuletise kasutamine ei olnud 17. sajandil väga levinud, kuna Stahli endagi tekstides leidis *mullane* vaid kahel korral.

3.2.5 Omadussõnatuletis *viljakas*

lik-omadussõnatuletis *wiljalick* 'viljakas' esineb proovijutluses kahel korral. Nt *Ninda kahs se Risti kirck on wegkiwast **wiljalick** n. annap keicke auwsat n. parrambat wiljat* - - - (VerhGEG 1899: 19). Ühelgi 17. sajandi autoril seda tuletist ei leidunud, oli vaid nimisõna *vili*. Nt *Ninck on nüit meddÿ Ißant Chr2 , se **willi** ninck Liha Mariast sündinut* (VAKK, Müller 1600, 9); *Ninda on sel keick taiwalick **willi*** - - - (VAKK, Stahl 1641, 417); - - - *nink Mah **Willi** auwus nink kaunis* - - - (VAKK, Blume 1662, 189). Korpuseotsingust ilmnes, et Mülleri tekstides esines tähenduses 'viljakas' *ne*-tuletis *wiliane*. Nt - - - *meÿe sÿn Måå pæl piddame heed wilia kandma , kudt v`x **wiliane** måå echk Puh* - - - (VAKK, Müller 1601, 15). Gösekeni sõnastikus oli lähedase tähendusega *line*-tuletis *weljaleine* ('viljalik') (Kingisepp jt 2010: 712). Selle omadussõnatuletise moodustamisel ei ole proovijutluse autor võtnud eeskujuks teiste 17. sajandi autorite keelekasutust. Arvatavasti moodustas ta selle tuletise oma keeletunde alusel.

3.2.6 Omadussõnatuletis *kuulus*

Sõna *kuhldus* (täheenduses 'kuulus') esineb proovijutluses üks kord lauses *Sesinnane on kahs omma Tõh ussinast tehnut, kus sedda tunnistap Sjrach 44. kus temma ninda ütlep: Abraham se kõrgk kuhldus Issa keickede Rahwade, temmal on mitte üx sarnane sest Auwust* (VerhGEG 1899: 20). Korpuseotsingust ilmnes, et see sõna ei esine ühelgi teisel autoril, Gösekeni sõnastikus oli aga *kuhldus* täheenduses 'kuulus' olemas. Selle saksa vasteks on *berühm(b)t*. (Kingisepp jt 2010: 443) Sarnasus Gösekeniga osutab sellele, et proovijutluse autor on lähtunud tema kasutatud omadussõnatuletisest.

3.2.7 Adverbituletis *jumalickult*

Adverbituletis *jummalickult* esineb proovijutluses ühel korral. Nt *Se taiwalick Perre Mees on kahs palckanut se wagka Meehe Henoch, ke eth temma jummalickult ellanut, on temma jumal erra wotnut, eth temma mitte ennamb nechtut on* (VerhGEG 1899: 19). Ühelgi teisel 17. sajandi autoril seda adverbituletist ei leidunud. Mülleril, Rossihniusel ning Stahlil oli olemas *lik*-tuletis *jumalik*. Nt *Neliandel , oppeb meile sesinane meddÿ Laull , sest Iumaliko Armust - - -* (VAKK, Müller 1604, 5); *- - - et minna temma Iumaliko Sönnä pähle Wois uskuda ninck lohtada* (VAKK, Rossihnius 1632, 24); *- - - sünno iggawenne Jummalick weggi meddi sees se noddra leeha kinnitakut* (VAKK, Stahl 1637, 2). Seega ilmselt moodustas proovijutluse autor selle adverbituletise oma keelevaistu alusel.

3.2.8 Kollokatsioon *kindel kallis sõna*

Kollokatsioon *kündel kallis Sanna* esineb proovijutluses ühel korral. *Se on wissist tössi n. üx kündel kallis Sanna, et Chris I. tulnut se ilma sisse, need Pattuset önsax tehha.* (VerhGEG 1899: 24). Korpuseotsingust ilmnes, et see kollokatsioon oli olemas ainult Stahlil. Nt *- - - se on wissist tössi /ninck üx kindel kallis sanna - - -* (VAKK, Stahl 1641, 252). Stahli tekstides esines kollokatsioon *kindel kallis sanna* 6 korral. Üldiselt on aga just Stahli ortograafia iseloomulik joon see, et ta kasutab *ü*-d *i* asemel, eriti pronoomenites *münno*, *sünno* (VAKK, Lill 1988: 94). Seega lähtus proovijutluse autor selle kollokatsiooni kirjanemisel Stahli eeskujust.

3.2.9 Liitsõna *ristikool*

Liitsõna *Risti kohl* on proovijutluses kasutusel lauses - - - *sihs motle üx iggalick eth se Risti kohl on kumbast jumal meid sahtap n. kiusap kas meije kahs truwit Töhteggijat olleme* (VerhGEG 1899: 21). Seda ühendit ei leidunud proovijutluses esineval kujul üheski VAKKi 17. sajandi teoses. Mülleril oli see ühend kasutusel saksapärasemal kujul - *Risti Schole*. Nt - - - *se eike Risti Schole sees keuwme ninck piddame sÿn eikesti opma moistma* - - - (VAKK, Müller 1605, 1). Mülleri tekstides esines *Risti Schole* ühel korral. Kuna see liitsõna on Mülleri tekstis olemas, siis järelikult kuulub *ristikool* siiski kirjakeele traditsiooni.

3.2.10 Liitsõna *käsutegu*

Liitsõna *käsutegu* (*kescko Tegko*) esineb proovijutluses ühel korral. Nt - - - *eth üchtekit leeha woip lebbi se kescko Tegko Iumala ehs öigke olla ..* (VerhGEG 1899: 24). 17. sajandi autoritest oli *käsutegu* olemas vaid Stahlil. Nt *Sest eth meije tehdamme eth se Innimenne lebbi Kescko Tegko mitte öigkex sah* - - - (VAKK, Stahl 1649, 724). Stahlil esines ka proovijutlusest näiteks toodud lauseosa. Nt - - - *sest üchtekit leeha woip lebbi se kescko tegko Jummala ehs öigke olla* - - - (VAKK, Stahl 1641, 252). Tema tekstides oli liitsõna *käsutegu* kasutatud neljal korral. Blumel esinesid ka liitsõnad *Kesko Töh* 'käsutöö' ning *Kesko-Laidija* 'käsulaitja'. Nt - - - *et meije öikex sahme lebbi Usko CHristusse sisse nink mitte lebbi Kesko Töh* - - - (VAKK, Blume 1662, 45). Seega on selle liitsõna puhul proovijutluse autori keelekasutus sarnaseim Stahli omaga.

Kümnest vaadeldud iseloomulikust leksikaalsest joonest langes Stahliga kokku viis joont, Mülleriga kolm joont, Gösekeniga kaks leksikaalset joont ja Blume hilisemate tekstidega üks joon. Seega oli proovijutlusel leksikaalsete joonte puhul suurim sarnasus Stahli keelekasutusega ja väikseim Blume trükitud tekstidega. Korpuseotsingust ilmnes, et ühelgi 17. sajandi autoril ei esinenud adverbi *jummalickult* ega tuletist *wiljalick*. Nende moodustamisel võis proovijutluse autor lähtuda oma keelevaistust. Külli Pargi bakalaureusetöö (Park 2012) andmetel kasutas Blume nimisõnadest omadussõnu tuletades kõige rohkem *ne-* ja *lik-*sufiksit (Park 2012: 30, 32, 45). Mülleril esines tähenduses 'viljakas, viljaline' omadussõna *ne-*tuletisena *wiliane* ning Gösekenil *line-*

tuletisena *weljaleine*. Huvitav oli ka adjektiiv-substaniivi *kowwa* kasutamine. Proovijutluses esines see sõna tähenduses 'kangekaelsus', kuid nii Müller, Stahl kui ka Blume kasutasid seda ootuspäraselt omadussõnana *kõva*. Nad olid korpuse põhjal otsustades ka ainukesed autorid, kelle tekstides see sõna olemas oli. Samas Göseken oli *kõva* tähendusena ära märkinud ka 'kangekaelne'. Tundub, et *kowwa* kasutamine abstraktses 'kangekaelsuse' tähenduses ei olnud 17. sajandil eriti levinud. Laenverbi *verteenima* ainsuse kolmanda pöörde vorm oli olemas ainult Blumel, mis osutab sellele, et tema võib olla selle proovijutluse autor, kuna ühelgi teisel 17. sajandi autoril seda laentegusõna ainsuse kolmanda pöörde vormis ei leidunud.

Tabelis 1 on kokkuvõtvalt välja toodud proovijutlusest jälgitud sõnade ja ühendite esinemus 17. sajandi autoritel. Miinusmärk tähendab, et proovijutluses kasutatud sõna 17. sajandi autoritel ei ilmnenu. Plussmärk näitab, et vastava autori tekstis oli sõna või ühend olemas.

Tabel 1. Leksikaalsete joonte esinemus 17. sajandi autoritel

Proovijutlus	Blume	Stahl	Müller	Gösekeni sõnastik
<i>verdenip</i>	+	+	+	-
<i>vohrdenime</i>	-	+	+	-
<i>kowwa</i> ('kangekaelsus')	-	-	-	-
<i>muldane</i>	-	+	-	+
<i>wiljalick</i>	-	-	-	-
<i>kuhldus</i> ('kuulus')	-	-	-	+
<i>jummalickult</i>	-	-	-	-
<i>kündel kallis Sanna</i>	-	+	-	-
<i>Risti kohl</i>	-	-	+	-
<i>kescko Tegko</i>	-	+	-	-

3.3 Morfoloogilised jooned

Selles osas analüüsin kümmet omapärast vormi, mis on proovijutlusest valitud: *da*-infinitiivi, käskiva kõneviisi ainsuse teise pöörde vormi, mineviku ainsuse kolmanda pöörde vorme, keskvõrde- ja ülivõrdevorme, *tud*-partitsiipi ja järgarvsõnade käändvorme. Osa lõpus olen ära toonud jooni kokkuvõtva tabeli.

3.3.1 *da*-infitiiv *seada*

da-infinitiivi vorm *sehda* on proovijutluses kasutusel lauses *Ninck sedda Iummalast sehda, sihs pallute münno kahs se põha Issa meije etc* (VerhGEG 1899: 17). Selline *da*-infinitiivi vorm oli olemas Mülleril ja Blumel. Nt *Tæma tachtēs sen keicke korgkemba Rick2 siße sædta* - - - (VAKK, Müller 1602, 3); *sest Minno jurest sahp üx Kesk welja minnema nink minno Kochto tahan Minna Rawa Walkussex kül pea sehda* (VAKK, Blume 1662, 199). Blume trükitud tekstides leidis *sehda* ühel korral ning Mülleril kolmel korral. Stahlil esines verbi *seadma* *da*-infinitiiv alati pikemal kujul – *sehtada*. Nt - - - *awwita eth minna woixin nedt sinnaset sannat laulux sehtada* - - - (VAKK, Stahl 1637, 26). Seega ei olnud proovijutluse autor lähtunud selle vormi kirjapanemisel mitte Stahli, vaid Mülleri eeskujust, kes kasutas selle *da*-infinitiivi lühemat kuju *seada*.

3.3.2 Käskiva kõneviisi ainsuse teise pöörde vorm *kõnni*

Omapärane käskiva kõneviisi ainsuse teise pöörde vorm *kõnne* 'kõnni' esineb proovijutluses ühel korral. Nt *Minna ollen se keickewegkiwenne Iummal ; kõnne münno ehs n. olle wagka* (VerhGEG 1899: 18). Verbivormina ei andnud VAKKi otsing selle sõna puhul tulemust. Nii Blume kui ka teised 17. sajandi autorid kasutasid seda sõna nimisõnaliselt *kõne* tähenduses. Nt *Ep üxkit Keel echk kõnne on kus nende Hehl mitte kuhltaxe* (VAKK, Blume 1662, 179). Arvatavasti moodustas proovijutluse autor selle eripärase käskiva kõneviisi ainsuse teise pöörde vormi oma keeletunde alusel.

3.3.3 Lihtmineviku ainsuse kolmanda pöörde vorm *hoidis*

Imperfekti ainsuse kolmanda pöörde vorm *hoidas* esineb proovijutluses ühel korral. Nt - - - *sesinnase on temma wotnut sest lambast, kus temma need **hoidas** Midian Mahst n. leckitas temma kunninga Pharao jure - - -* (VerhGEG 1899: 20). Blume hilisemates tekstides verbi *hoidma* puhul lihtminevikuvormi ei ilmnenu, leidis vaid käskiva kõneviisi vorm *hoija*. Nt - - - ***hoija** nink kaitze mind Pattode / Hebbe nink keike Kurjusse êes - - -* (VAKK, Blume 1667, 52). Ka ei leidunud lihtminevikuvormi Turu käsikirjas, Agenda Parvas ega Mülleri jutlustes. Rossihniusel ning Stahlil oli vorm *hoidis* kasutusel tänapäevasel kujul *is*-tunnuselisena. Nt - - - ***hoidis** se Damasco lihna - - -* (VAKK, Rossihnius 1632, 93); *David **hoidis** omma Jssa kescko perrast lambat - - -* (VAKK, Stahl 1641, 157). Stahli tekstides esines *hoidis* viiel korral ning Rossihniusel ühel korral. Seega selle vormi puhul ei olnud proovijutluse autor lähtunud täielikult Stahli või Rossihniuse keelekasutusest. Ta lisas verbile *hoidma* *as*-tunnuse ilmselt oma keelevaistu põhjal.

3.3.4 Lihtmineviku ainsuse kolmanda pöörde vorm *peksis*

Proovijutluses on kasutusel *s*-tunnuseline lihtmineviku ainsuse kolmanda pöörde vorm *pexas*. Nt *Sedda on tehnut se Tölner Luc: 18. kus temm[a] hend omma Ninda **pexas** n. laus: O Iumal, olle münnul Pa[t]tusel armolinne* (VerhGEG 1899: 25). Korpuseotsingu tulemusena ilmnis, et Stahlil oli *peksma*-verb kasutusel lihtmineviku tunnusega *-is*. Nt *Sihs wottis Pilatus JEsu ninck **pexis** tem~a witzade kah* (VAKK, Stahl 1638, 232). Stahli tekstides esines see vorm ühel korral. Blume tekstides oli kahel korral kasutusel *ma*-infinitiiv *pexma*. Nt ***Pexma** tahan Minna sind kui kohus on et sinna hendes mitte ilmasühda piddat* (VAKK, Blume 1662, 87), *ma*-tegevusnimena oli *pexma* olemas ka Stahlil. Seega ka selle vormi puhul ei olnud proovijutluse autor lähtunud täielikult Stahli kasutatud vormist. Ilmselt ka selle vormi moodustamisel kasutas proovijutluse autor oma keeletunnet.

3.3.5 Keskvärdevorm *vägevamaks*

Saavas käändes keskvärdevorm *wegkiwambax* esineb proovijutluses lauses *Ninck kussa se Patt wegkiwax on sahnut, sehl on arm weel **wegkiwambax** sahnut - - -* (VerhGEG 1899: 24). *mb*-tunnuselisena ning translatiivis esines see vorm ainult Stahlil. Nt *Paulus*

*agkas sai ickas **wegkiwambax** ninck üllewoijas needt Judalisset* - - - (VAKK, Stahl 1638, 168). Stahlil oli olemas ka proovijutlusest näiteks toodud lauseosa, mis osutab taas proovijutluse tihedale seosele Stahli tekstidega. *Wegkiwamb* esines Stahlil tekstides saavas käändes seitsmel korral. Mülleril oli komparatiivivorm *wegkiwamb* olemas nimetava käände vormis, samuti Stahlil. *mb*-tunnuselised komparatiivivormid olid sel ajal tavapärased (Kask 1970: 40). Korpuseotsingu kohaselt ei esinenud seda komparatiivivormi teistel 17. sajandi autoritel. Sarnasus Stahli tekstides esineva saavas käändes keskvõrdevormiga osutab sellele, et selle vormi moodustamisel lähtus proovijutluse autor Stahli keelekasutusest.

3.3.6 Ülivõrdevorm *kõige paremas*

Analüütiline ülivõrdevorm *keick parrambas* esineb proovijutluses lauses *Sedda wallizako meije **keick parrambas** OPpija C. J. ke senperrast omma Issa Rüppest se ilma sees tulnut* - - - (VerGEG 1899: 17). See vorm oli olemas ka Stahlil ja Mülleril, kuid kumbki neist ei lisanud omadussõnale *as*-lõppu, kui nimisõna, millega koos nad seda ülivõrdevormi kasutasid, oli nimetavas käändes. Tähelepanu väärrib ka asjaolu, et proovijutluse tekstis on muutumatu võrdlussõna kasutusel *kõik*-kujul, kuigi 17. sajandi tekstides on see üldiselt käibel *kõige*-kujulisena. Nt *Christus on meije **keicke parramb** söbber meije sugkulinne ninck wend* - - - (VAKK, Stahl 1641, 29); - - - *olleme kulnuth , mea syß se **keicke parremb** Ande on* - - - (VAKK, Müller 1605, 7). Mõlemad autorid kasutasid *as*-lõpulist vormi ootuspäraselt seesütleva käände puhul. Nt - - - *keick meije teggo on ilma asjatta kahs **keickes parrambas** ellus* - - - (VAKK, Stahl 1637, 69); - - - *keick meddÿ tegko ninck Töh on tühi , kz **keickes parrembas** Ellos* - - - (VAKK, Müller 1606, 9). Stahli tekstides esines ülivõrdevorm *kõige parem* kuuel korral ning Mülleril üheksal korral. Teistel 17. sajandi autoritel seda ülivõrdevormi ei leidunud. Seega ei olnud selle omapärase ülivõrdevormi puhul võtnud proovijutluse autor otsest eeskuju Stahli keelekasutusest ning omadussõna *as*-lõpp siin vaadeldud fraasis võis olla proovijutluse kirjutaja ekslik ümbertõlgendus, mis tulenes tema vähesest keeleoskusest.

3.3.7 Ülivõrdevorm *kõige kõrgem*

Superlatiivivorm *keick kõrgkemb* esineb proovijutluses ühel korral. Omapäraks on siin see, et muutumatu võrdlussõna *kõige* esineb proovijutluse autoril algvormi kujul *kõik*. Nt *Se keick kõrgkemb taiwalick Issa tahax sest omma põha Waimo armust andma, lebbi C. J. temma keick armas Poja n. meije Isanda Amen!* (VerGEG 1899: 19). *mb*-tunnuselisena esines see vorm korpuse kohaselt ka Stahlil ja Mülleril. Nt .. *Se on v'x kaunis aßy , sen Issanda kýtada , nĩck Ps : 92 . auwo tæñada sinu Nýmelle , sina keicke kõrgkemb* (VAKK, Müller 1603, 1); *se keicke Kõrgkemb ep pannep münno Pattut tehhalle* (VAKK, Stahl 1641, 473); *Och ! Sinna keikekõrkemb Rõhmustaja keikes Heddas - - -* (VAKK, Blume 1667, 122). Mülleri tekstides oli *keicke kõrgkemb* olemas ühel korral, Stahlil kaheteiskümnel korral ja Blume hilisemates tekstides kahel korral. Huvitav on, et proovijutluse autor on kasutanud järjekindlalt võrdlussõna *kõik*, kui sellega koos olev adjektiiv on nimetavas käändes, samal ajal kui teiste 17. sajandi autorite tekstides on juba juurdunud võrdlussõna kujul *kõige*. Kas sellise kasutuse puhul on tegemist juhusliku otsuse või teadliku uuendusega, vajab edasist jälgimist.

3.3.8 Verbivorm *saanud*

Lauses Iumal se Isand on kahs omma Wihna Mehje sisse sahtut se Noah, kumb üx Wagka Mees olli - - - (VerGEG 1899: 20) on proovijutluse autor kasutanud *saama*-verbis *nud*-kesksõna asemel *tud*-partitsiivivormi. Proovijutluse autor on selle vormi kasuks otsustanud ka verbi *andma* puhul. Nt *Se Isand on sedda andtut, se Isand on sedda wotnut, se Isanda Nimmi olckut kihtetut* (VerGEG 1899: 22). Vorm *sahtut* esines nii Stahlil, Blumel kui ka Rossihniusel, kuid mitte tähenduses 'saanud'. Nt *Minna ussun sisse Jesum Christum Jum~ala aino Poja meddi Jssanda ke on sahtut Põhast waimust ilmale tulnut sest Neitzist Mariast* (VAKK, Stahl 1641, 59); *PerrißPatt on (meije) Naturi ErraRikminne nink rojasex Teggeminne kumba sees meije Adamist säti sahtut nink sündinut olleme - - -* (VAKK, Blume 1662, 15); - - - *enne , kui temma omma Ema ihu sisse sahtut saj* (VAKK, Rossihnius 1632, 81). *tud*-partitsiip *sahtut* esines Stahlil kahekümne seitsmel korral, Blume tekstides kahel korral ning Rossihniusel ühel korral. Seega selle vormi moodustamisel ei olnud proovijutluse autor lähtunud teiste 17. sajandi

kirjameeste keelekasutusest. Verbis *saama* kasutas proovijutluse autor *tud*-partitsiipi *nud*-kesksõna asemel ilmselt oma vähese keeleoskuse tõttu.

3.3.9 Järgarvsõna üheksandal

Järgarvsõna *üdixal* paikneb proovijutluses lauses *Eddespitte sihs on kahs Perre-Mees welja lehnut, sel kuhendel n. üdixal Tundil sel kuhendel Tundil on temma palckanut se põha Meehe Mosen* - - - (VerhGEG 1899: 20). See järgarvsõna oli samasuguses vormis olemas ka Stahlil ning Mülleril. Nt *Tahs lex temma welja sel kuhendel ninck üdixal tundil* - - - (VAKK, Stahl 1641, 241); *V^udixall ninck wimatel palwume meje, eth lumal mejdt keickest meddy wainlaßest tahax awitada* - - - (VAKK, Müller 1603,3). Stahli tekstides esines *üdixal* viiel korral ning Mülleril ühel korral. Teistel 17. sajandi autoritel seda järgarvsõna ei leidunud. Seega võttis proovijutluse autor selle järgarvsõna moodustamisel aluseks Stahli ja Mülleri keelekasutuse.

3.3.10 Järgarvsõna üheteistkümnendal

Järgarvsõna adessiivivorm *öhel* *töist kümnel* esineb proovijutluses lauses *Wihmselt on kahs se taiwalick Perre-Mees welja lehnut sel öhel töist kümnel Tundil, se on, se wimse ajal sest ilmast* - - - (VerhGEG 1899: 21). Selline fraas leidis 17. sajandi autoritest ainult Stahlil ja lõunaeesitipärasel kujul ka Rossihniusel. Nii Stahl kui ka Rossihnius käänasid viimases arvsõna osises *kümmel* ootuspärasel kujul *kümnel*. Nt *Sihs tullit needt /ke sel öhel-töist-kümnel tundil palckatut ollit* - - - (VAKK, Stahl 1638, 36); *Sihs tullit need, kumbat sähl üttel-teist-kümnel tunnil ollit palckatut, ninck ütze eggalik sai omma tenga* (VAKK, Rossihnius 1632, 91). Stahli tekstides esines see järgarvsõna viiel korral ning Rossihniusel kahel korral. Seega selle järgarvsõna moodustamisel ei olnud proovijutluse autor lähtunud täielikult Stahli eeskujust.

Kümnest vaatluse alla võetud morfoloogilisest joonest esines Stahlil ja Mülleril kaks joont ning Blumel üks joon. Rossihniusel ei esinenud kümnest analüüsitud morfoloogilisest joonest ühtegi. Seega on siingi proovijutluse autori keelekasutusel suurim sarnasus Stahliga, samuti Mülleriga ning väikseim sarnasus Rossihniusega. Vaid Blumel esines *da*-infinitiiv *sehda* samasugusena kui proovijutluses kasutatud. Ühelgi 17.

sajandi autoril ei leidunud verbi *kõndima* puhul käskiva kõneviisi ainsuse teise pöörde vormi *könne* ('kõnni'). Lihtmineviku ainsuse kolmanda pöörde vormi *hoidas* Blume hilisemates tekstides ei esinenud. Rossihniusel ja Stahlil oli *hoidis* kasutusel is-tunnuselisena. Korpuseotsingust ilmnas, et *s*-tunnuseline mineviku ainsuse kolmanda pöörde vorm *pexas* esines Stahlil is-tunnuselisena (*pexis*). Blumel oli sellest verbist olemas vaid *ma*-infinitiiv *pexma*. Vastupidiselt proovijutluse autorile oli Stahl käänanud järgarvsõnas *öhel töist kümme* viimase arvsõna osise ootuspäraselt (*kümme*). Analüütilise ülivõrdevormi *keick parrambas* puhul polnud Stahl ega Müller kasutanud omadussõnas *as*-lõppu. Huvitav on, et superlatiivivormis oli proovijutluse autor kasutanud võrdlussõna *kõik*, kui temaga koos olev omadussõna oli nimetavas käändes, samal ajal kui teised selle aja autorid kasutasid juba võrdlussõna kujul *kõige*.

Tabelis 2 on välja toodud vaadeldud morfoloogiliste joonte esinemus 17. sajandi kirjameestel. Vastava joone puudumise olen tähistanud miinusmärgiga. Kui samasugune vorm oli 17. sajandi autoril olemas, märkisin selle plussmärgiga.

Tabel 2. Morfoloogiliste joonte esinemus 17. sajandi autoritel

Proovijutlus	Blume	Stahl	Müller	Rosshinius
<i>sehda</i>	+	-	+	-
<i>könne</i> (imperatiiv)	-	-	-	-
<i>hoidas</i>	-	-	-	-
<i>pexas</i>	-	-	-	-
<i>wegkiwambax</i>	-	+	-	-
<i>keick parrambas</i>	-	-	-	-
<i>keick kõrgkemb</i>	-	-	-	-
<i>sahtut</i>	-	-	-	-
<i>üidixal</i>	-	+	+	-
<i>öhel töist kümme</i>	-	-	-	-

3.4 Morfosüntaktilised jooned

Selles osas analüüsin kümmet eripärast morfosüntaktilist joont: eitussõna, ühendverbe, kaassõnalisi reksioonimalle ja kaassõnafraase. Osa lõppu olen lisanud ka tulemusi kokkuvõtva tabeli.

3.4.1 Eitava küsisõna *eps* ja adverb *mitte* koosesinemine

Eitust väljendav küsisõna *eps* on proovijutluses koos adverbiga *mitte* kasutusel ühel korral. Nt *Kes **eps** tahax **mitte** omma Tõh truwest tegkema n. eddakit kannatama* - - - (VerhGEG 1899: 22). Korpuseotsingust ilmnes, et *eps* ja *mitte* esinesid koos nii Blumel kui ka Stahlil. Samas oli *eps* mõlemal autoril kasutusel eitavas küsilause, esinedes lausealgulise partiklina (Alvre 1976: 348–350). Nt - - - ***eps** olle temma mitte Christusse Werre Ühhendaminne ?* (VAKK, Blume 1662, 69); - - - ***eps** temma mitte sedda ennamb teile se peax tegkema ?* (VAKK, Stahl 1638, 125). *eps* esines Blume tekstides kümnel korral ja Stahlil saja kuuel korral. Seega ei olnud proovijutluse autor lähtunud selles lauses eituse moodustamisel Stahli eeskujust, vaid ilmselt oma keeletundest.

3.4.2 Ühendverb *perrale minema*

Ühendverb *perrale lehma* esines proovijutluses ühel korral. Nt *Semperrast lasket meije Temmal **perrale lehma**, sihs sahþ Temma meije ep mitte erra-haitma, erranis heh-meelel ülles-wotma* (VerhGEG 1899: 21). Ühendverbi *perrale lehma* ei olnud korpuseotsingu kohaselt kasutatud ühelgi 17. sajandi autoril. *minema*-verbi supletiivne tüvekuju *lehma* esines *ma*-infinitiivi vormis vaid Blumel. Nt - - - *lass Kurrat Teux **lehma** sihn* - - -; - - - *Surm-Kartus pēep mult **lehma*** - - - (VAKK, Blume 1667, 40, 80). Blume tekstides leidis see verb kahel korral ning mõlemal juhul oli tegemist kirikulauluga. Mülleri ega Stahli tekstides verb *lehma* *ma*-infinitiivi vormis ei esinenud. Eraldi sõnana oli *perrale* olemas Rossihniusel, Stahlil ning Blumel. Peamiselt esines see määrsõna koos verbiga *jätma*, nt - - - *minckperrast ollet sinna minno **perrale** jetnut ?* (VAKK, Rossihnius 1632, 199); - - - *ninck kinnitas se sanna lebbi **perrale** tullemisset tehhet* (VAKK, Stahl 1638, 183); *Kus minna teotut nink **perrale** jettut sahn* - - - (VAKK, Blume 1667, 4). Seega ei ole proovijutluse autor võtnud selle ühendverbi moodustamisel eeskujuks teisi 17. sajandi

autoreid ning on lähtunud oma keelevaistust.

3.4.3 Ühendverb *ette weddama*

Ühendverb *ette-weddama* esineb proovijutluses ühel korral lauses *Temma peap truwit Oppijat n. jutlejat leckitama, kumbat lebbi omma Sanna n. Sacramentit se Wilja Uscku siddes ette-weddama awwitawat* (VerhGEG 1899: 18). Sellele ühendverbile ei ilmnenu korpuseotsingust vastet ühegi 17. sajandi autori tekstist. Verb *weddama* oli proovijutluses kasutatud kujul olemas Stahlil. Nt - - - *temma piddis kõrgkest ülleß-minnema sehlsammas omma Nohta welja heitma ninck öhe Lohma weddama* - - - (VAKK, Stahl 1649, 707). Stahli tekstides esines *weddama* kümnel korral. Ka selle ühendverbi moodustamisel ei ole proovijutluse autor lähtunud teiste 17. sajandi kirjameeste eeskujudest, vaid lähtunud oma keeletundest.

3.4.4 Ühendverb *taga himustama*

Ühendverbi *himmustap tagka* oli proovijutluses kasutatud ühel korral. Nt *Kus öhel innimessel himmustap sedda kodda tagka, tullep Isand kahs n. palckap temma omma Wihna-Mehje sisse* - - - (VerhGEG 1899: 19). Korpuseotsingu kohaselt ei leidunud sellist ühendverbi ühelgi 17. sajandi autoril. Verbi *himustama* ainsuse kolmanda pöörde vorm oli olemas ainult Stahlil. Nt *Röhmusta hend se Jssanda siddes temma sahþ sünnul andma mea sünnu südda himmustap* - - - (VAKK, Stahl 1641, 170). Vorm *himmustap* esines Stahli tekstides kaheteistkümnel korral, Blumel leidis verb *himustama* ühel korral ning käskiva kõneviisi ainsuse teise pöörde vormis. Nt *Minna ep tehdsin mittakit Himmust kus ep ollex Kesk üttelnut : erra himmusta* (VAKK, Blume 1662, 39). Sellegi ühendverbi puhul on tegemist proovijutluse eripäraga. Proovijutluse autor ei ole lähtunud ühendverbi *himmustap tagka* moodustamisel teiste 17. sajandi autorite keelekasutusest.

3.4.5 Ühendverb *hukka panema*

Ühendverb *hukka pannut* 'hukatusse saatnud' esineb proovijutluse lauses - - - *kus Temma Adam, se Pattute langmisse perrast omma Wihna Mehje sisse palckanut on, temma perrast Abel, sesinnase on Kain omma Wend hukka pannut* (VerhGEG 1899: 19). Korpuseotsingu kohaselt oli see ühendverb olemas ainult Stahlil, kelle tekstides esines

see vaid ühel korral. Nt *Eps süünd keddakit on **hucka pannut** ?* (VAKK, Stahl 1638, 221). *da*-infinitiivi vormis oli *hukka panema* kasutatud nii Mülleri kui ka Rossihniusel. Nt *Iumal on sÿn ke eikex teb , ke tahab **hucka panna** ?* (VAKK, Mülleri 1603, 9); - - - *Meije ei tohi keddakit **hucka panna*** - - - (VAKK, Rossihnius 1632, 193). *ma*-infinitiivina oli see ühendverb olemas ka Gösekeni sõnastikus (Kingisepp jt 2010: 350). *tud*-kesksõna vormis esines see *ühendverb* Rossihniusel ja Stahlil. Nt - - - *ütz Inimene sais **hucka pantut** raghwa ehst* (VAKK, Rossihnius, 1632, 190); *Sahte teije Christusse tunnistasse perrast **hucka pantut** olcket rahwul* - - - (VAKK, Stahl 1641, 132). Korpuseotsingust ilmnes, et 17. sajandi autoritel esines määrsõna *hukka* peamiselt koos tegusõnadega *minema* ja *saama*. Blume tekstides esines see adverb ainult koos tegusõnaga *minema*. Näiteks - - - *sihs pidsit sinna Patto-Willitzusse seês hukka minna Wêel ennamb !* (VAKK, Blume 1667, 24). Seega osutab selle ühendverbi sarnasus Stahli keelekasutusega, et proovijutluse autor lähtus tema moodustatud ühendverbist. Samuti näitab ühendverbi *hukka panema* esinemine Mülleri ja Rossihniuse tekstides ning Gösekeni sõnastikus, et see ühendverb kuulub selle aja kirjakeele traditsiooni.

3.4.6 Kaassõnaline rektsioonimall *nurisema kellegi vastu*

Rektsioonistruktuur *nurisema kellegi vastu* esineb proovijutluses üks kord. Nt *Kolmanda Tück on, kui need Töhteggijät Maxmisse kahs ep hehste olla tahawat erranis **nurrisewat** Perre Meehe **wasto*** - - - (VerhGEG 1899: 24). Kui Blume kasutas kaassõna *wasto* nii pre- kui ka postpositsioonina (Lill 1988: 14), siis proovijutluses leidis see kaassõna ainult postpositsioonina. Korpuseotsingust ilmnes, et rektsiooniline ühend *nurisema kellegi vastu* esines nii Mülleri kui ka Stahli tekstides, kuid vaid Müller oli kasutanud verbi *nurisema* oleviku mitmuse kolmanda pöörde vormi. Nt - - - *istwat koddo ninck nerriwat hend iße , **nurrisewat** kz suhrest wihast Iumala **wasta*** (VAKK, Müller 1605, 2); *Ninck kus nemmat sedda sait **nurrisit** nemmat se perremeehe **wasto*** - - - (VAKK, Stahl 1638, 37). Rektsioonistruktuur *nurrisewat* (kellegi) *wasto* esines Mülleri tekstides kahel korral ja Stahlil viiel korral. Blume hilisemates tekstides seda struktuuri ei leidunud. Seega oli proovijutlus selle kaassõnalise rektsioonimalli puhul sarnaseim Stahli keelekasutusega.

3.4.7 Kaassõnaline reksioonimall *hoidma millegi/mis ees*

Reksioonistruktuur *hoidma kellegi/millegi ~ kes/mis ees* esineb proovijutluses lauses - - - *erranis se taiwalick Perre Issa peap sedda tegkema n. temma **hoidma** keick kawwalat kiusamißet **ehs** sest kurratist, kumb ümberkeip kui iix murriseja Löw kojrr - - -* (VerhGEG 1899: 18). Sarnane reksioonistruktuur oli olemas Stahlil. Nt *Kus meije nühd se Ajalicko Tulle kartame / peame meije hend sedda ennamb **hoidma** se Jgkawesse Tulle **ehs** - - -* (VAKK, Stahl: 1649, 641). Blume hilisemas tekstis oli kaassõna *ees* koos verbiga *hoidma* ainult prepositsioonilises asendis. Nt *seperrast peap temma mitte öike ollema nink hendes igga iix RistiJnnimenne se **ees hoidma*** (VAKK, Blume 1662, 111). Müller kasutas sarnases struktuuris rohkem kaassõnakuju *eddest*, mis esines selles reksioonimallis prepositsioonina. Nt - - - *sýß peaxime meýe hend (ný palíu kuý meýe eales woýme) se Pattu **eddest hoidma** - - -* (VAKK, Müller 1605, 10). Samas esines tal kaassõna *eddes* ka nimetavas käändes. Nt - - - *eth meýe Ioh : 8 . hend eddespeiti keicke meddý ellades , se Pattu **eddes piddame hoidma*** (Vakk, Müller 1605, 8). Nii Stahl, Blume kui ka Müller kasutasid seda reksioonistruktuuri ka mitmuse väljendamiseks. Nt - - - *hend **hoidma nende hulckjade ehs** kumbat ilma kutzmatta johxwat - - -* (VAKK, Stahl 1641, 435); *Kahs peame meije hendes **falschide Prophetide ees hoidma*** (VAKK, Blume 1662, 105); - - - *piddat teýe hend **nente eddest hoidma** , Ke se Ello Parr : kogkonis errasalgwat - - -* (VAKK, Müller 16006, 4). Stahli tekstides esines reksioonistruktuur *hoidma millegi/mis ees* neljateistkümnel korral. Seega oli proovijutluse keelekasutus selle joone põhjal otsustades selgelt Stahli-eeskujuline.

3.4.8 Kaassõnafraas *läbi kõrbe*

Kaassõnafraas *lebbi kõrbe* esineb proovijutluses *ühel* korral lauses *Temma on kahs need lapset Israelit nelja kümmend Ahstat **lebbi se kõrbe** sahtut, paljo waiwa n. happo Tõh kannatanut* (VerhGEG 1899: 20). VAKKist ilmnes, et *läbi* on koos nimisõnaga *kõrb* kasutatud ainult postpositsioonilises asendis ning ühel autoril – Blumel. Nt - - - *kus Sinna lexit **Körbe lebbi Sela** !* (VAKK, Blume 1662, 181). Fraas *körbe lebbi* esines Blume tekstides ühel korral. Substantiiv *kõrb* oli lisaks Blumele olemas veel Mülleril ning Stahlil. Peamiselt oli see Mülleril ja Stahlil kasutatud koos tagasõnadega *sisse* või *sees*.

Nt - - - *kuÿ tæma nente Israeli Lapsede iures , sen **Korbe siddes** olli* (VAKK, Müller 1601, 9); - - - *Kui Moses **Korbe sees** öhe Maddo üllendanut on* - - - (VAKK, Stahl 1649, 624). Selle kaassõnafraasi olemasolu vaid Blumel osutab, et tema võib olla selle proovijutluse autor, kuna teised 17. sajandi autorid ei ole seda kaassõnafraasi kasutanud.

3.4.9 Kaassõnafraas *higi sisse*

Kaassõnafraas *higki sisse* 'higi sees' esineb proovijutluses samuti vaid üks kord. Näiteks - - - *seperrast tullep kahs se Needminne meije pehl, kumba Iumal Adamil efferdanut on, kus Temma ninda ütlep : se **higki sisse** süno Palgkest peat sinna sünnno leiba söhma* - - - (VerhGEG 1899: 23) Proovijutluse autor on kasutanud seda fraasi inessiivse funktsiooni edasiandmiseks. VAKKi otsingust ilmnes, et mitmel 17. sajandi autoril esines see fraas inessiivsena. Nt - - - *palgkedes **higken siddes*** - - - (VAKK, Turu käsikiri 1625, 9), - - - *palgke **higgi sees*** - - - (VAKK, Stahl 1632, 34). Blume trükitud tekstides fraasi *higi sees* või *higi sisse* ei leidunud. Temal esines seoses substantiiviga *higi* üks kord fraas *higi higima* - - - *Temma enne werrise Ahhastusse **Higgi higganut*** - - - (VAKK, Blume 1667, 66). Proovijutluse fraasi *higki sisse* kaassõna erinevus Stahli tekstis ja Turu käsikirjas kasutatust võib tuleneda proovijutluse autori vähesest keeleoskusest.

3.4.10 Fraas *heh meele pärast*

Fraas *heh meele perrast* esineb proovijutluses lauses *Se on wissist n. on meile se Eglm üx Tunnistus kus meije kuhleme, eth temma mitte öhel kui sel töisel se Palgka andtut on, erranis omma **heh meele perrast*** - - - (VerhGEG 1899: 23). See nimisõnafraas esines koos kaassõnaga *perrast* nii Stahli kui ka Mülleril. Nt - - - *kirjotut nende süddame sisse omma **heh meele perrast*** - - - (VAKK, Stahl 1637, 63); *V`x igka Inimene ellab (wie gesagt) oma **hæ mele prast*** - - - (VAKK, Müller 1605, 8). Stahli tekstides leidis *heh meele perrast* kümnel korral ning Mülleril ühel korral. Nimisõnafraas *heh meel* oli genitiivis olemas Blumel. Nt *Öppeta mind teggema sinno **heh Meele** jerrel* - - - (VAKK, Blume 1662, 241). Selle fraasi olemasolu nii Stahli kui ka Mülleril osutab sellele, et proovijutluse autor on võtnud selle fraasi moodustamisel eeskujuks nende keelekasutuse.

Kümnest uuritud morfosüntaktilisest joonest esines Stahlil viis joont, Mülleril kolm joont, Blume tekstides, Rossihniusel ning Turu käsikirjas üks joon. Morfosüntaktiliste joonte analüüsist selgust, et proovijutlusel oli taas suurim sarnasus Stahliga, väikseim sarnasus esines proovijutlusel Blume trükitud tekstide, Rossihniuse ja Turu käsikirjaga. Fraasi *higki sisse* osas ilmnes, et kui proovijutluse autor tahtis anda illatiiviga edasi inessiivi, siis Stahl ja Turu käsikirja autor olidki kasutanud selle fraasi puhul inessiivi. Samuti tuli korpuseotsingust välja, et eitussõna *eps* ja määrsõna *mitte* ei esinenud koos ühelgi 17. sajandi autoril peale siin käsitletud proovijutluse. Stahl, Blume ja Müller olid kasutanud koos adverbiga *mitte* eitussõna *ep*. Neljast uuritud ühendverbist ei esinenud kolm mitte ühelgi 17. sajandi kirjamehel. Nende moodustamisel võis proovijutluse autor lähtuda oma keeletundest. Korpuseotsingust ilmnes, et proovijutluses esinev fraas *lebbi körbe* oli olemas vaid Blumel, kuid tema kasutas koos substantiiviga *kõrb* abisõna *läbi* postpositsioonilises asendis. Selle kaassõnafraasi olemasolu Blume tekstis viitab tema võimalikule autorsusele proovijutluse puhul. Seega kuigi proovijutluse autor oli ka morfosüntaktiliste joonte puhul lähtunud peamiselt Stahli keelekasutusest, esines nende joonte seas ka tema enda keelevaistu alusel moodustatud jooni ning vaid Blume tekstis esinev kaassõnafraas *lebbi körbe*.

Tabelis 3 on välja toodud uuritud morfosüntaktiliste joonte esinemus 17. sajandi kirjameestel. Miinusmärk tähendab, et vastavat vormi autoril ei esinenud ning plussmärk, et 17. sajandi autoril oli vorm olemas.

Tabel 3. Morfosüntaktiliste joonte esinemus 17. sajandi autoritel

Proovijutlus	Blume	Stahl	Müller	Rossihnius	Turu käsikiri
<i>eps</i> (eitussõna) + mitte	-	-	-	-	-
<i>perrale lehma</i>	-	-	-	-	-
<i>ette-weddama</i>	-	-	-	-	-
<i>himmustap</i> <i>tagka</i>	-	-	-	-	-
<i>hucka pannut</i>	-	+	+	+	-
<i>nurrisewat</i> (kellegi) <i>wasto</i>	-	+	+	-	-
<i>hoidma</i> (millegi) <i>ehs</i>	-	+	-	-	-
<i>lebbi körbe</i>	+	-	-	-	-
<i>higki sisse</i>	-	+	-	-	+
<i>heh meelee</i> <i>perrast</i>	-	+	+	-	-

3.5 Proovijutluse autori käekirja võrdlus Blume käekirjaga

Minu bakalaureusetöö eesmärk oli kindlaks teha, kas uuritava proovijutluse autoriks saab keelekasutuse põhjal pidada Blumet. Kümne valitud leksikaalse, morfoloogilise ja morfosüntaktilise joone analüüsimisel selgus, et kõikide vaadeldud joonte puhul oli proovijutluse keeletarvitus ja kirjakuju sarnaseim Stahli omaga. Et keelejooned tõepoolest ei viidanud ühemõtteliselt Blume autorsusele, nagu varemgi tähele pandud (Lill 1988: 7), otsustasin vaadata proovijutluse käsikirjalist teksti (EAA: f 1187, n 2, s 731), mis koosneb kaheksast leheküljest ning võrrelda seda Blume tekstidega. Eesti Ajalooarhiivist leitud Blume kirjad on ladina- ja saksakeelsed (EAA: f 1887, n 2, s 361, s 362). Kuigi need on teises keeles kui proovijutlus, sobivad need käekirjade kõrvutamiseks. Nendest kirjadest kaks on pärit aastast 1663. Kolmandal kirjal on

märgitud aastaarvuks 1662. Seega on neil 1651. aasta proovijutlusega kuni kaheteistkümneaastane vahe.

Vaadates käekirja kuju, on proovijutluse autori käekiri Blume kirjade omaga väga sarnane. Käekirja poolest on proovijutlusest kõige erinevam Blume kiri, mis pärineb 1663. aasta novembrist (kõige hilisem kirjadest). See kiri erineb mõnevõrra ka kahest ülejäänud Blume kirjast, kuna sealne kiri on peenem. Arvatavasti on Blume kasutanud selle puhul teist kirjutusvahendit.

Võrreldes seda, kuidas on proovijutluse autor ja Blume lisanud teksti lõppu oma nime, ilmneb suurimaid erinevusi. Kui Blume kirjutab oma eesnimes esimese *h*-tähe kaarega ettepoole (lisades 2, 3 ja 4), siis proovijutluse autoril esineb *h* kaarega tahapoole (lisa 1). Ka on Blume kirjutanud oma eesnimes *p*-tähe alumise aasaga (lisades 2, 3 ja 4), mis proovijutluse autori nimes *p* puhul puudub (lisa 1). Samas esineb sõnaalgulise *c*-tähe ülemine kaar Blume eesnimes nii proovijutluses kui ka Blume kirjades pikemalt sissepoole kaardu (lisa 1–4). On näha, et proovijutluse käekiri erineb sellest käekirjast, millega on selle jutluse lõppu lisatud autori nimi ja kuupäev (lisa 1).

Sarnane on Blume kirjadega ka proovijutluses esinev *h*-täht (lisa 1 lk 3 rida 13, lisa 2 read 1 ja 5), samuti *m* (nii lausealguline kui ka -sisene) (lisa 1, lk 1 read 6 ja 10 ja lisa 3 altpoolt 3. rida; lisa 1 lk 6 rida 3 ja 33, lisa 4 altpoolt 5. rida). Sõnaalgulise *s*-i kirjutus varieerub nii proovijutluses kui ka Blume kirjades. Nii proovijutluses kui ka Blume kirjades kaardub *s*-i vasakpoolne joon allapoole või langeb sirgelt alla (lisa 1 lk 1 rida 1 ja lk 4 rida 26; lisa 2 rida 3, 9 ja 19; lisa 3 rida 17). Samas on allakaarduva sõnaalgulise *s*-i puhul näha proovijutluse autori ja Blume käekirja vahel sarnasust. Ka suure *r*-tähe kirjutamisel esineb proovijutluse autori ja Blume kirjade vahel sarnasus. Nt lisa 1 ridades 2 ja 6 ning lisa 4 ridades 7 ja 24 on mõlemad autorid kirjutanud *r*-tähe alumise kaare pikalt.

Käekirjade võrdluse põhjal võib proovijutlust pidada Blume kirjutatuks. Kuigi ilmnes, et sealne ortograafia ning uuritud omapäraseid jooned olid kõige sarnasemad 17. sajandi keelekasutuse ja Stahli tekstidega, esines selles siiski sõnu ja fraas, mille kirjakuju oli korpuseotsingu kohaselt samasugune kui Blume hilisemates tekstides. Näiteks küsisõna *mixperrast*, tegusõna *verdenip*, *da*-infinitiiv *sehda*, fraas *lebbi kõrbe* (kuigi *lebbi* oli Blume hilisemas tekstis postpositsioonilises asendis).

Blume autorsust kinnitas ka proovijutluse käsikirja võrdlemine Blume kirjadega, kus üldpilt käekirja suhtes ühtis. Samuti oli näha proovijutluse tähtede kirjutusviisis sarnasusi Blume kirjades esinevaga. Näiteks olid tähtedest sarnased *h*, *m* (nii lausealguline kui ka -sisene), *s* (allakaarduva vasakpoolse joonega suur *s*), suur *r*-täht. Suur sarnasus Stahliga võis tuleneda Blume vähesest eesti keele oskusest. Ta ei olnud eelnevalt viibinud Eestis pikka aega ja keeleõpe võtab aastaid. Samuti oli Stahli keelekasutus 1650. aastatel kirjakeele üldnormi staatuses, millest lähtusid paljud selle aja autorid. Seega võis ka Blume, kes alles alustas oma karjääri, lähtuda olemasolevast keeleõpetusest.

Täielikku ühtivust proovijutluse ja Blume kirjades olevate tähekujude vahel ei saa eeldada, kuna neid eraldab kuni kaheteistkümneaastane vahe, mille jooksul võib inimese käekiri muutuda. Muutusi toimus ka Blume keeletarvitusel, mis aja jooksul ühtlustus ja muutus isiikupäraselt eestipärasemaks.

Kokkuvõte

17. sajandi keskpaigas oli kirjakeele normiks Heinrich Stahli keeletarvitus. Blume trükitud teoste keelekasutus erines Stahlist, sest Blume lihtsustas kirjpilti ja kasutas häälduspärasemaid kujusid. Samas on tema uuenduslik panus jäänud eesti kirjakeele ajaloos mõnevõrra tagaplaanile. Tema teosed arvati olevat kadunud, esimene neist leiti alles 20. sajandi kolmekümnendatel aastatel ning järgmised 1970. aastate lõpupoole. Blumele omistatakse ka 1651. aasta proovijutluse „In noie Jesu, Amen! Dnica Septuagesimae Eglm Matth: 20. v. 1.“ autorsus. Samas on selles suhtes siiani esinenud lahkarvamusi. Vello Helk ja Andrus Saareste leiavad, et see jutlus on Blume kirjutatud, kuid Anne Lill mitte. Ta toob esile proovijutluse joonte lahknevuse Blume hilisemate tekstide omadest.

Minu bakalaureusetöö eesmärk oli uurida proovijutluse teksti autorsust ning analüüsida, kas ja kuivõrd lähevad kokku proovijutluse iseloomulikud keelejooned 17. sajandi kirjakeele traditsiooniga ja kui palju nad sarnanevad Blume enese ning selle aja teiste autorite keelekasutusega. Samuti oli minu eesmärgiks otsustada, kas proovijutluse autoriks saab pidada Blumet.

Valisin analüüsimiseks välja kümme leksikaalset, morfoloogilist ja morfosüntaktilist joont. Lähtusin kasutuspõhisest meetodikast, võttes aluseks tegeliku teksti, kust on valitud iseloomulikud keelejooned. Kasutuspõhise teooria põhiobjektiks on keel, mida inimesed toodavad ja millest nad aru saavad. Ideaalseks kasutuspõhiseks analüüsiks peetakse korpusel rajanevat analüüsi.

Tegin korpuseotsingu põhjal kindlaks, mitu minu valitud kümnest leksikaalsest, morfoloogilisest ja morfosüntaktilisest iseloomulikust joonest esineb teistel 17. sajandi autoritel ja Blume trükitud tekstides. Juhul kui sõna või vorm oli olemas, lugesin kokku, mitu korda see vastava autori tekstides esines. Kui sõna või vormi korpuseotsingust ei ilmnenud, võtsin otsuses arvesse ka võimaliku ortograafilise varieerumise. Iga joonteosa lõppu lisasin tulemusi kokkuvõtva tabeli.

Selgus, et kõigi vaadeldud joonte puhul oli proovijutlusel enim sarnasusi Stahlil keelekasutusega. Kümnest uuritud leksikaalsest joonest oli Stahlil olemas viis joont: verbid *verdenip*, *vohrdenime*, *ne*-omadussõnatuletis *muldane* 'mullane', kollokatsioon *kündel kallis Sanna* ja liitsõna *kescko Tegko* 'käsutegu'. Stahlil esines nende puhul vaid ortograafiline erinevus. Analüüsitud morfoloogilistes joontes esines Stahlil kaks joont: translatiivis komparatiivivorm *wegkiwambax* 'vägevamaks' ja järgarvsõna *üdixal*. Vaadeldud morfosüntaktilistest joontest oli Stahlil olemas viis joont: kaassõna reksioonimallid *nurrisewat wasto* ja *hoidma ehs*, ühendverb *hucka pannut*, kaassõnafraas *higki sisse* ning fraas *heh meele perrast*. Samas autor, kellega oli väikseim sarnasus, erines igas jooneosas. Uuritud leksikaalsetes joontes oli proovijutlusel väikseim sarnasus Blume hilisemate tekstidega ja Rossihniusega, morfoloogilistes joontes Rossihniusega ning morfosüntaktilistes joontes Blume, Turu käsikirja ja Rossihniusega.

Analüüsitud morfosüntaktiliste joonte grupis tuli ilmsiks üks joon, mis esines ainult Blumel ja mida teistel kirjameestel ei leidunud. Selleks jooneks oli kaassõnafraas *lebbi kõrbe*. Proovijutluses esines ka sõnu, mida teistel 17. sajandi autoritel ei olnud. Näiteks tuletatud adverb *jummalickult*, käskiva kõneviisi ainsuse teise pöörde vorm *könne* ('kõnni'), eitussõna *eps* koos adverbiga *mitte*, ühendverbid *perrale lehma* 'järele minema', *ette-weddama* 'ette vedama' ja *himmustap tagka* 'himustab taga'. Nende vormide moodustamisel võis proovijutluse autor lähtuda oma keelevaistust.

Töö kolmanda osa lõpus võrdlesin lühidalt ka proovijutluse autori käekirja Blumelt säilinud kolme kirja käekirjaga. Nii proovijutluse käsikirja kui ka Blume kirjade koopia sain Eesti Ajalooarhiivist. Kirjad olid pärit aastatest 1662 ja 1663, seega oli neil proovijutlusega kuni kaheteistkümnendaajastane ajavahe. Leidsin, et proovijutluse autori käekiri on Blume omaga sarnane, kuigi mitte täies ulatuses. Näiteks oli Blume kirjutanud proovijutluse autoriga sarnaselt tähed *h*, *m*-i (lausealgulise ja -sisese), sõnaalgulise *s*-tähe (vasakpoolse allakaarduva joonega) ja suure *r*-i. Ilmnes ka, et proovijutluse lõpus oli Blume nimi ja kuupäev kirjutatud teise käekirjaga. Täielikku käekirjade sarnasust ei saa aga eeldada, kuna aja jooksul võib inimese käekiri muutuda nagu ka tema keelekasutus.

Tuginedes siinses töös analüüsitud eripärastele vormidele, mis esinesid samasuguse kirjakujuaga kui Blumel, ja käekirjade võrdlemisele, järeldasin, et Blumet võib pidada selle proovijutluse autoriks.

Blume võis proovijutluse kirjutamisel lähtuda Stahli-pärasest keelekasutusest (nt võõrtähed, määrav artikkel), kuna tema enda eesti keele oskus ei olnud võib-olla veel nii hea kui tema hilisemate tekstide kirjutamise ajal kümnekond aastat hiljem. Blume ei olnud varem pikka aega Eestis viibinud, keeleõpe kestab aga aastaid. Ka oli Stahli keelekasutus sellel ajal üldise normi staatuses, millest lähtusid paljud teised selle aja autorid. Blume aga oli 1650. aastatel oma karjääri alguses ega olnud veel jõudnud hakata arendama oma häälduspärasemat kirjaviisi.

Kindlasti võiks Blume proovijutluse keelekasutust üksikasjalikumalt edasi uurida. Edaspidi tuleks Blume proovijutluse keelekasutust võrrelda ka teiste 17. sajandi keskpaiga proovijutlustega, leidmaks sellest võrdlusest ühelt pool Blume eripära ja teiselt poolt 17. sajandi keskpaiga kirikliku kirjakeele traditsiooni mõjusid.

Kirjandus

Aarma, Liivi 2007. Põhja-Eesti vaimulike lühielulood 1525–1885. Tallinn: Vali Press OÜ.

Alvre, Paul 1976. Vana kirjakeele küsisõnu. – Keel ja Kirjandus 6, lk 343–350.

Barlow, Michael, Suzanne Kemmer 2000. Usage based models of language. Stanford: CSLI Publications.

Biber, Douglas 2000. Investigating Language Use Through Corpus-Based Analysis of Association Patterns. – Usage based models of language, 287–314.

Carter, Ronald 2012. Vocabulary: applied linguistic perspectives. London: Routledge: Routledge linguistics classics.

EKA I = Eesti kirjanduse ajalugu I 1965. Toim. A. Vinkel. Tallinn: Eesti Raamat.

Habicht, Külli 2001a. Eesti kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripärast selle taustal. Dissertationes philologiae estonicae universitatis Tartuensis; 10. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Habicht, Külli 2001b. Sõnaleide Heinrich Stahli teostest. – Emakeele Seltsi aastaraamat 46, 161–182.

Helk, Vello 1978. Lisaandmeid Christoph Blume (1625–1669) tõlgete kohta. – Tulimuld 4, 198–202.

Hennoste, Tiit 1997. Eesti keele sotsioperioodid. Üldpilt. – Pühendusteos Huno Rätsepale. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kasik, Reet 2011. Stahli mantlipärijad. Eesti keele uurimise lugu. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kask, Arnold 1970. Eesti kirjakeele ajaloost I. Tartu.

- Kingisepp jt = Kingisepp, Valve-Liivi, Kristel Ress, Kai Tafenau 2010.** Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350. Tartu: Tartu Ülikool.
- Kolbuszewski, Stanislaw Franciszek 1982.** Christoph Blume senitundmatud varatrükised. – Keel ja Kirjandus 11, lk 572–575.
- Laanekask, Heli 2004.** Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. sajandil. *Dissertationes philologiae estonicae universitatis Tartuensis*; 14. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lepsalu, Liina 2012.** Christoph Blume käändesüsteemi kirjeldus. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.
- Liivaku, Uno 1995.** Eesti raamatu lugu. Tallinn: Monokkel.
- Lill, Anne 1988.** Christoph Blume ja XVII sajandi eesti kirjakeel. – Keel ja Kirjandus 1, 7–17; 2, 90–102.
- Park, Külli 2012.** Christoph Blume nimisõna- ja omadussõnatuletised. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.
- Paul, Toomas 1999.** Eesti piiblitõlke ajalugu. Tallinn: Emakeele Selts.
- Raag, Raimo 2008.** Talurahva keelest riigikeeleks. Tartu: Atlex.
- Ross, Kristiina 1999.** Kas eesti kirjakeel võinuks kujuneda teistsuguseks. – Mis on see ise: tekst, tagapõhi, isikupära, lk 9–30. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- Ross, Kristiina 2000.** Tõlketehnilisi küsimusi eesti kirjakeele algusaegadest: teine käsk. – Keel ja Kirjandus 11, 781–795.
- Ross, Kristiina 2002.** Baltisaksa pastorid ja eesti keel. – Keel ja Kirjandus 4, 225–230.
- Rätsep, Huno 1987.** Heinrich Stahli keeleõpetus oma aja peeglis. – Keel ja Kirjandus 12, 709–715.
- Saareste, Andrus 1956.** Christoph Blume keelest. – Virittäjä 3, 275–292.
- Tering, Arvo 1988.** Uut Christoph Blume õpingute kohta. – Keel ja Kirjandus 2, 106–107.

Materjali allikad

EAA = Eesti Ajalooarhiiv, f 1187, n 2, s 731. In noie Jesu, Amen! Dnica Septuagesimae Eglm Matth: 20. v. 1.

EAA = Eesti Ajalooarhiiv, f 1187, n 2, s 361, lk 169.

EAA = Eesti Ajalooarhiiv, f 1187, n 2, s 362, lk 25, 73.

VAKK = Vana kirjakeele korpus. <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/korpused.htm> (23.05.2013).

VerhGEG = Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, Bd. 20, H. 1, 1899, lk 17–25.

Of the linguistic performance of the provisional sermon, that is being ascribed to Christoph Blume

Summary

The aim of my bachelor's thesis is to compare if and in what range is the linguistic performance of the provisional sermon's author similar to 17th century's written language tradition and the authors of that century.

There are different opinions if this provisional sermon is written by Christoph Blume. Vello Helk and Andrus Saareste think that its author is Blume, but Anne Lill disagrees with them. In her opinion its linguistic features differ from Blume's other texts. Thus my second purpose is to determine if this provisional sermon could be written by Christoph Blume.

My research method is empirical. I use usage-based methodology in which frequency is the most important characteristic. In my bachelor's thesis I analyse ten lexical, morphological and morphosyntactical features, which I selected from the provisional sermon. My selection is based on the spelling, form, meaning and the frequency of the word. For the selection of the words and for the analysis I used the old written language corpus of Tartu University.

All the features, that I analysed, are most similar to Heinrich Stahl's linguistic performance. Among ten observed features in every part there were five features similar to Stahl's linguistic performance. But the person's linguistic performance, with who the provisional sermon has least similarities, differs in every part.

In morphosyntactical features there are one feature, which only Blume had used. That is adpositional phrase *lebbi kõrbe* (among morphosyntactical features). Blume used in the last phrase the word *lebbi* as the postposition.

Among the thirty characteristics which I selected are words which only the author of the provisional sermon used. These are adverb *jummalickult*, second person of the imperative mood *könne*, the co-occurrence of the negatory word *eps* and adverb *mitte*, the phrasal verbs *perrale lehma*, *ette-weddama* and *himmustap tagka*.

In my bachelor's thesis I also briefly compare the handwriting of the author of the provisional sermon and Blume's. The purpose of this is to confirm more firmly if Blume could have written the provisional sermon. For the comparison I got from the Estonian Historical Archives copies of three Blume's letters which are written in german and in latin. In my opinion the provisional sermon's author could be Christoph Blume. My opinion is based mostly on the comparison of the handwritings and on the special forms, which I analysed in this thesis. The differences from Blume's later texts could derive from the little command of language that Blume had in that time. His career hadn't started yet and he had been in Estonia only a little time. It takes years to learn language properly. As well was Stahl's linguistic performance in the middle of the 1650s in the status of the general norm, which many authors of the 17th century took as a model.

**Lisa 1. Proovijutluse „In noie Jesu, Amen! Dnica Septuagesimae Eglm
Matth: 20. v. 1. käsikiri**

Lisa 2. Christoph Blume kiri 1662. aasta novembrist

Lisa 3. Christoph Blume kiri 1663. aasta veebruarist

Lisa 4. Christoph Blume kiri 1663. aasta novembrist

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Liina Pärismaa (04.09.1988)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „**Christoph Blumele omistatava proovijutluse autorsusest keelekasutuse põhjal**“, mille juhendajaks on **dotsent Külli Habicht**

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 27.05.2013

